
HANEFİ FIKİH KİTAPLARINDAKİ BAZI RİVAYETLERİN HADİS AÇISINDAN PROBLEMLERİ

Yusuf ACAR

Dr., Vaiz, Ankara İl Müftülüğü
yusufacar42@hotmail.com

ÖZET

Fıkıhta icthad hareketlerinin duraklamasından sonra, ortaya çıkan bir takım fikhî ihtiyacı tercih ve temyiz yoluyla karşılamak maksadıyla hicrî beşinci asırdan itibaren meydana getirilen ve geçmişte medreselerde, günümüzde farklı ilmi mahfillerde yaygın olarak başvurulan Hanefî fıkıh kitaplarında hadis açısından bazı problemler söz konusudur. Örneğin Merğînânî'nin el-Hidâye ve Mevsilî'nin el-İhtiyâr adlı eserlerinde, bazen hadislerden mülhem olan anlam Hz. Peygamberin sözü şeklinde zikredilmekte, sahabeye ait sözlerin/mevkufların bir kısmı bizzat Hz. Peygamberin sözü/merfû olarak nitelendirilmekte, kaynağı tespit edilemeyen bazı rivayetlere ve sayıları az da olsa bazı aşırı zayıf rivayetlere yer verilmektedir. Dolayısıyla bu kitaplarda fetvanın delili olarak yer alan her hadisin, tek tek Hanefî mezhebinin de delili olduğu noktasında ihtiyatlı olunmalıdır.

Problems of Some Hadith Relations in the Hanafi Literature in Terms of Hadith Science

There are some problems in terms of hadith in some Hanafi fiqh books. Those books were written after the decline of the idea of ijthad to meet the needs of madrasas and they are still relevant and in use by scholarly institutions and students. There is, for example, in al-Hidaya by al-Marghinani and in al-Ikhtiyar by al-Mawsili reference to hadith which is actually not hadith but meaning derived from hadith, some of the words by the companions (sahaba) is mentioned as a hadith, there is also reference to some words as hadith although they are very weak or without authenticity at all. Therefore, one should be careful about hadiths mentioned in those works, as it may or may not be the textual proof in the Hanafi school of law.

Giriş

Sünnetin elde edildiği rivâyet malzemesinin yazılı metinler hâline getirilişi, fıkıhın sistematik olarak teşekkülünden önce gerçekleşmekle birlikte bu materyallerin farklı kullanım hedefleri doğrultusunda tasnif edilmesinin daha sonraki zamanlara rastladığı kabul edilmektedir. Bu kabule göre günümüze kadar intikal eden en eski fıkıh kitaplarının müellifleri olan Ebû Yûsuf, İmam Muhammed ve Şâfiî, tasnif edilmiş hadis kitaplarına değil bazı hadislerin toplandığı sahîfeler ile şifâhî rivâyetlere dayanarak fıkıh kitaplarını yazmışlardır¹. Fıkıhın oluşum zamanlarına paralel olarak Mâlik'in Muvatta'ı başta olmak üzere rivayetlerin konularına göre tasnif edildiği bazı hadis kitapları ortaya çıkmakla birlikte hadis edebiyatının sistematik olarak tasnif safhasını tamamlaması ve rivayetlerin konularına göre ayrılıp belirli başlıklar altında toplanması ancak hicrî IV. asrın ilk yarısına doğru gerçekleşebilmiştir².

Sünnetin neliği konusundan neşet eden hicrî ilk iki asırdaki eser-re'y tartışmasının, hem hadis tasnif çalışmalarına, hem de Râmehurmûzî (360/970) ile başlayan sistematik hadis usûlü eserlerine büyük oranda ehl-i eser diye adlandırılan Şâfiî çizgisindeki sünnet ve hadis anlayışının yansıtılmasıyla sonuçlandığı kabul edilmektedir³. Gerçekten de hadis ilimlerinin tarihi süreç içerisindeki gelişimi ve günümüzde hâlen bu ilimlerde başucu kitabı olarak kullanılan eserler dikkate alındığında Şâfiî hadisçilerin ağırlığının karşımıza çıktığı bir vakiadır. Örneğin hicrî IV. asırdan itibaren te'lif edilen istisnâsız bütün hadis usûlü eserlerinde mürsel hadis, "isnadında sahâbî râvîsi düşmüş rivâyet" şeklinde tarif edilmiştir⁴. Bu literatürde sahâbe mürseli dışında kalan mürsel hadisler, zayıf ve merdût yani delil olarak kabul edilmeyen hadislerdendir. Yine tabîinden önceki bir râvîsi düşen münkâtî hadis ile daha fazla râvîsi düşen mu'dal hadisler de evleviyetle merduttur. Oysa hicrî ilk üç asırda mürsel, isnadında kopukluk bulunan bütün münkâtî

¹ Karaman, Hayrettin, *İslâm Hukuk Tarihi*, İz Yayıncılık, İstanbul 1999, s. 177.

² Bkz. Çakan, İsmail Lütfi, *Hadis Edebiyatı*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, II. baskı, İstanbul 1989, s. 20.

³ Hadis Usûlü eserlerinin değerlendirilmesine ilişkin geniş bilgi için bkz. Kırbaçoğlu, Hayri, *'İmam Şâfiî'nin Risâlesi'nin Hadis İlmine Etkisi'*, İslâmî Araştırmalar Dergisi –Hadis-Sünnet Özel Sayısı, c. 10, sayı 1, Ankara 1997, s. 87-99.

⁴ Mesela bkz. İbnü's-Salâh, *Mukaddime*, Tahkik: Nurettin 'Itr, Dâru'l-fikr, Dınişk 1986, s. 31.

haberlere verilen genel bir isimdir. Nitekim Şâfiî de munkatı' ve mu'dal ayırımı yapmaksızın senedi kopuk bütün haberlere mürsel adını kullanmıştır⁵.

Hanefî fıkıh usulcileri de, mezhebin teşekkül döneminde müçtehitlerin munkatı' haberlerin tamamını mürsel hadis olarak kabul ettiklerini ve bunlardan şekli/zahir inkıtaya sahip olanları mutlak hüccet saydıklarını ama mane'î (inkıtası gizli olup ancak araştırmayla ortaya çıkan) kopukluk bulunanları bazı kıstaslar muvacehesinde kabul ya da reddettiklerini ifade etmişlerdir⁶. Nitekim Hanefî mezhebinin tarihini kaleme alan Abdulkâdir Kuraşî (775/1373) bu durumu şöyle özetlemektedir: *Hanefîleri sünnete muhâlefet eden ve zayıf hadisle amel eden bir ekol olarak ithâm edenler yanılmaktadırlar. Bu yanılmanın sebebi şudur: Müteahhirûn âlimleri hadisi sahîh, hasen, zayıf, mürsel, munkatı' ve mu'dal gibi bugünkü hadis ilimlerinde bilinen şekliyle kategorilere ayırarak kavramlaştırmışlar, mürsel ve sonrasını merdud addetmişlerdir. İlk dönem selef âlimleri ise, mürsel, sahîh ve hasen gibi bir ayırım yapmaksızın mürsel kavramı ile munkatı' ve mu'dal hadisi kastetmişler ve peşinen herhangi bir kabul ya da redde başvurmamışlardır. Böylece kendi istilâhlarında zayıf saydıkları mürsel bir hadisi delil olarak kullandığımızı gördüklerinde muhâliflerimiz bizi zayıf hadisle amel etmekle itham etmektedirler...*⁷. Dolayısıyla Ebû Yûsuf ve İmam Muhammed gibi hanefî mezhebinin oluşum dönemine ait müktesebatı aktaran fakihlerin eserlerindeki rivayetleri değerlendirirken, mezheplerin teşekkül döneminde müçtehitlerin hadisleri anlama ve yorumlama, hadisin farklı lafızlarından birisini tercih etme ve tearuz durumunda takip edilecek yöntem gibi metodolojik farklılıkları dikkate almadan oluşumunu daha sonra tamamlayan hadis ilimleri kriterleriyle yetinmek doğru değildir.

Fakat özellikle fıkhîta icthad hareketlerinin duraklamasından sonra hâsıl olan ihtiyacın tercih ve temyiz ameliyesiyle karşılanmaya başlandığı hicrî beşinci asırdan itibaren meydana getirilen Hanefî fıkhına dair eserlerin, yukarıdaki metodolojik mülâhazadan ayrı olarak temel hadis bilgileri açısından değerlendirilmesine de ihtiyaç vardır. Mesela Merğînânî'nin *Hidâye*'sinde fetvanın delili olarak takdim edilen hadis metinlerinin kaynak

⁵ Ünal, İsmail Hakkı, *Ebû Hanîfe'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu*, Diyanet İşleri Başkanlığı yayımları, Ankara 1994, s. 173, 174.

⁶ Pezdevî, Ali b. Muhammed, *Usul, (Kenzu'l-vusûl ilâ ma'rifeti'l-usûl)*, Câvid Matbaası, Karacı ts.. III, 2 vd.; Serahsî, Şemsüddin Ebû Bekr, *Usul, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye*, I. Baskı, Beyrut 1993, s. 359.

⁷ Kuraşî, Abdulkâdir, *el-İnâye bi ma'rifeti ehâdisi'l-Hidâye*, İstanbul Millet Yazma Eser Kütüphanesi Feyzullah Efendi Koleksiyonu, Arşiv no: 34 Fe 288, varak 2a.

durumları nedir? Bu hadisler, iktibas edildikleri kaynaklardaki metinlerle örtüşmekte midirler? Bu hadis metinleri içerisinde fikhî bir istinbatta bulunulamayacak derecede zayıf nitelikli rivayetler mevcut mudur? Nitekim Hidâye'nin hadisleri üzerine ilk çalışmayı *el-Înâye bi ma'rifeti ehâdîsi'l-Hidâye* adlı eseriyle yapan Kuraşî şöyle demektedir: ... *Mütekaddim Hanefî âlimlerimiz kitaplarında hep delil olan sünneti ortaya koymaya çalışmışlar ve Tahâvî, Ebû Bekir er-Râzî ile Kudûrî gibi pek çok Hanefî âlimi hadislerin sahîh olanlarını zayıflarından ayırt etmek için büyük çaba sarf etmişlerdir. Ancak son dönem Hanefî âlimlerinin, mütekaddim Hanefîlerin istilâhında yerleşik hâle gelen usule güvenerek bu konulara çalışmalarında fazla yer vermeme-leri sonucunda muhâlifler Hanefîleri sünneti ihmâl ya da terk etmekle ithâm etmişlerdir. Hiç kimsenin Hanefîleri bu şekilde töhmet altına alması doğru değildir...*⁸ Gerçekten de hicrî VIII. asra gelindiğinde genel anlamda fıkıhla ilgili hadislerin 'ahkâm hadisleri' adı altında müstakil olarak ele alındığı, özellikle Şâfiilerin yararlandıkları rivâyetlerin de Beyhakî'den sonra ikinci kez Nevevî ve İbn Dakîkî'l-İd gibi hadisçilerce sıhhat durumları üzerinde çalışıldığı görülmektedir. Fakat Beyhakî (458/1066)'den yaklaşık bir asır önce yaşayan Tahâvî (321/933)'den sonra aynı çalışmaların Hanefî mezhebi adına yapıldığını söylemek zordur.

Ayrıca Beyhakî'nin, '... *Ben bu eserimi (Ma'rifetü's-sünen) yazmaya başladığımda dostlarımdan birisi gelerek Tahâvî'nin kitabına ilişkin şu serzenişte bulundu: Görüşüne uyunca nice zayıf hadise sahîh, görüşüne ters düşünce de nice sahîh hadise zayıf hükmünü vermiştir...*'⁹ şeklindeki ifadelerinin Hanefî cephesinde ancak VIII. asırda makes bularak Beyhakî'nin Tahâvî eleştirilerine en geniş kapsamlı cevabın İbnü't-Türkmânî (750/1349) ile öğrencisi Kuraşî tarafından verilmiş olması da bu alandaki boşluğun uzun süre devam ettiğinin bir başka göstergesidir¹⁰. Tahâvî'den sonra hicrî VIII. asra

⁸ Kuraşî, *el-Înâye*, 2a. Abdulkâdir Kuraşî'nin hadisçiliği ve el-Înâye adlı eseri hakkında tarafımızdan yapılan doktora tezinde, Nasbu'r-râye adlı çalışmasını yaparken Zeyla'î'nin elinde Kuraşî'nin bu eserin mevcut olduğu tespit edilmiştir. Bkz. Acar, Yusuf, *Kuraşî'nin el-Înâye'si ve Hidâye Hadisleri*, Konya 2011, s. 295.

⁹ Beyhakî, *Ma'rifetü's-Sünen ve'l-Âsâr*, Tahkîk: Seyyid Kesrevî Hasen, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, I. Baskı, Beyrut 2001, c. I, 127. Beyhakî'nin ifadeleri şöyledir: *وحيث شرعت في هذا الكتاب بعث إلي بعض إخواني من أهل العلم بالخديث كتاب لأبي جعفر الطحاوي رحمتنا الله وإياه وشكنا فيها كتب إلي ما رأي فيه من تضعيف أخبار صحيحة عند أهل العلم بالحديث حين خالفها رأيه، وتصحيح أخبار ضعيفة عندهم حين وافقها رأيه، وسألني أن أجيب عما احتج به فيها حكم به من التصحيح والتعليل في الأخبار*.

¹⁰ İbnü't-Türkmânî, Beyhakî'nin Tahâvî eleştirilerine *el-Cevheru'n-nakiy* adlı eseriyle cevap vermeye çalışmıştır. Kuraşî ise, Tahâvî'nin *Şerhu Meâni'l-Âsâr* adlı kitabında yer alan hadislerin bir nevi tahrîci niteliğindeki *el-Hâvî fî Beyâni Âsâri't-Tahâvî* adlı eserini yazmıştır. *Şerhu Meâni'l-âsâr*'daki hadislerin, kütüb-i sitte ile İbn Ebî Şeybe'nin Musannef'i ve Tabarânî'nin Mu'cemleri gibi hadis kaynaklarındaki yerlerinin belirlenmesinden yola çıkan müellif, bu çalışmasında aynı zamanda hadislerin senetleri hakkında değerlendirmelerde bulunmuş, senetsiz nakledilen haberlerin senetlerini bulmuş ve bazı garîb

yani İbnü't-Türkmânî, Zeyla'î ve Kuraşî'ye gelinceye kadar tam dört asır boyunca önemli bir Hanefi hadis aliminin ortaya çıkmaması oldukça düşündürücüdür. Oysa aynı dönem Hanefi fıkıhı açısından tam bir te'lif çağına dönüşmüştür.

Diğer taraftan hicrî VIII. asrın ilk yarısında İbnü't-Türkmânî ve Kuraşî ile başlayıp Zeyla'î ile devam eden Hanefi hadisçilerin çalışmalarında, yukarıda ifade edilen 'Hanefilerin farklı hadis anlayışı'nın mürsel hadise indirildiği de bir hakikattir. Örneğin Hidâye hadislerini değerlendirirken hem Kuraşî'nin ve hem de Zeyla'î'nin, mürsel hadislere rastladıkça bunların Hanefilerce hüccet kabul edildiği uyarısı dışında, Nevevî veya İbn Hacer'den farklı bir işlem yaptıklarını söyleme imkânına sahip değiliz. Kaldı ki, mürsel hadis anlayışları da, İbnü's-Salâh'ın *Mukaddime*'sindeki mürsel hadis anlayışıyla büyük oranda örtüşmektedir. Sadece Kuraşî, zaman zaman diğer munkatı rivâyetleri de mürsel şeklinde adlandırarak Hanefilerce hüccet olduğuna dikkat çekmektedir¹¹.

Yazımızın giriş kısmını, bir hususu daha belirterek tamamlamak istiyoruz. Gerek geçmiş dönemlerde medreselerde, gerekse günümüzdeki farklı eğitim-öğretim ortamlarında Hanefi mezhebinin furu'a dair görüşlerinin, bizzat *zâhiru'r-rivâye* veya *nâdiru'r-rivâye* olarak bilinen ilk dönem kaynaklardan değil, *mutûn-u erba'a* veya Hidâye gibi fıkıh kitaplarından ve bunların şerhlerinden tedris edile geldiği bir vâkıdır. Gerçi bu kitaplar da esas itibarıyla *zâhiru'r-rivâye* veya *nâdiru'r-rivâye*'den iktibas veya özet yoluyla oluşturulmuşlardır. Örneğin Merğînânî (593/1197) Hidâye'sini, büyük oranda Kudûrî'nin (428/1037) *Mesâil'i* ile Şeybânî'nin (189/804) *el-Câmiu's-sağîr* adlı eserini bir araya getirmek suretiyle meydana getirmiştir¹².

Ancak bu kitaplarda dikkat edilmesi gereken en can alıcı husus, ilk dönem müctehit imamların Hidâye veya Hulâsa gibi müteahhir fıkıh kitaplarında derlenen fetvâlarının hadise dayalı delillerini kimin tespit ettiğiidir. Bir başka ifadeyle örneğin Muhammed eş-Şeybânî'nin *el-Câmi'u's-sağîr*'i ile Kudûrî'nin *el-Mesâil'i* bir araya getirilerek oluşturulduğu ifade edilen

kelimeleri açıklamıştır. Kevserî tarafından, Tahâvî üzerine Menbicî (686/1287)'nin *el-Lübâb fi'l-cem'i beyne's-sünne ve'l-kitâb* adlı çalışmasından sonra yazılan ilk eser olarak addedilen Kuraşî'ye ait bu şerh çalışmasını esasen bir tahrîc kitabı olarak değerlendirmek daha isabetlidir. el-Hâvî, 1999 yılında Seyyid Yusuf Ahmed'in tahkikiyle üç cilt hâlinde Beyrut'ta yayımlanmıştır. Bkz. Kevserî, *Zâhid, el-Hâvî fî Sirati't-Tahâvî*, (Makâlât içerisinde), Matbaatu'l-Envar, Kahire 1368, s. 32.

¹¹ Geniş bilgi için bkz. Acar, Kuraşî'nin el-İnâye'si ve Hidâye Hadisleri, 184-190.

¹² Koca, Ferhat, "Merğînânî" Maddesi, DİA, XXIX, 182-183.

Hidâye'de fetvâya dayanak olarak zikredilen hadisler, mezhebin görüşlerinin bize intikalini sağlayan Şeybânî ve diğer imamların eserlerindeki rivâyetlerle ne ölçüde örtüşmektedir? Zira söz konusu her iki fıkıh kitabında da delillere yer verilmemektedir. Somut olarak söylemek gerekirse meselâ abdestin sünnetleri arasında parmakların hilallenmesi de sayılmış ve delil olarak şu hadis gösterilmiştir: "لقوله عليه الصلاة والسلام خللوا أصابعكم كي لا تتخللها نار جهنم / *Cehen-nem ateşinin yakmaması için parmaklarınızı hilalleyiniz*¹³." Peki, parmakların hilallenmesinin abdestin sünneti olduğu şeklindeki kanaatin bu hadise dayandığını kim tespit etmiştir? Çünkü ne *el-Câmi'u's-sağîr*'de ve ne de *el-Mesâil*'de bu hadis zikredilmiştir. Bildiğimiz kadarıyla fetvâyı bu şekilde ilk kez Serahsî (483/1090) delillendirmiştir¹⁴. Delil olarak gösterilen hadisin Ebû Hureyre tariki, senesinde kezzâb bir râvînin bulunmasından dolayı mevzu ve Âişe tariki de senesindeki metruk bir râvî sebebiyle aşırı zayıf addedilmiştir¹⁵. Oysa dört Sünen'de yer alan ve aynı anlamı verebilecek " إِذَا تَوَضَّأْتَ فَأَسْبِغْ إِذَا تَوَضَّأْتَ فَأَسْبِغْ / *Abdestini güzelce al ve parmakların arasını da hilalle*" şeklinde sahîh hadis mevcuttur¹⁶.

Bu makalemizde, hicrî V. asır ile VIII. asırlar arasında kaleme alınan ve müteahhirîn devri Hanefi uleması arasında en çok rağbet gören eserlerin başında gelen Hanefi fıkıh kitaplarındaki rivayetlerde görülen bazı problemlere dikkat çekilecektir. Bu kitaplar şunlardır: Şemsü'l-Eimme es-Serahsî (483/1090)'nin *el-Mebsût*'u, Kâsânî (587/1191)'nin bir anlamda Kudûrî şerhi sayılan *Bedâi'u's-Sanâ'î* adlı eseri, Burhânüddîn el-Merğînânî (593/1197)'nin *el-Hidâye*'si, Abdullah b. Mahmud el-Mevsilî (638/1284)'nin *el-İhtiyâr li-ta'lîli'l-Muhtâr*'ı ve Ebu'l-Berekat en-Neseî (710/1310)'nin *Kenzu'd-dekâik* adlı eseri.

Her şeyden önce ifade etmek gerekir ki, örneğin hicrî beşinci asırdan itibaren meydana getirilen Hanefi fıkına dair en meşhur eserlerin başında gelen el-Hidâye'nin ihtiva ettiği rivâyetlerin dörtte üçünden fazlasının makbul hadislerden oluşması fevkalade önemlidir¹⁷. Genel durum bu olmakla birlikte, diğer taraftan hem dinin ahkâm boyutunu ilgilendirmesi,

¹³ Merğînânî, Burhâneddin Ebu'l-Hasen Ali b. Ebî Bekr, *el-Hidâye Şerhu Bidâyeti'l-Mübtedî*, İstanbul 1991, c. I, s. 13.

¹⁴ Serahsî, *el-Mebsût*, Tahkîk: Halil Muhyiddin Meyyis, I. Baskı, Dâru'l-Fikr, Beyrut 2000, c. I, 143.

¹⁵ Bkz. Kuraşî, *el-Înâye*, 5a; Zeyla'î, Cemalüddin Abdullah b. Yusuf, *Nasbu'r-râye li ehâdîsi'l-Hidâye*, Mektebetü'r-Riyâd, II. Baskı, Riyad ts., c. I, 26.

¹⁶ Ebu Dâvud, Tahâret 55; Tirmizî, Tahâret 30; Nesâî, Tahâret 71, 92; İbn Mâce, Tahâret, 54. Ayrıca bkz. Kuraşî, *el-Înâye*, 5a; Zeyla'î, *Nasbu'r-râye*, I, 27.

¹⁷ Bkz. Acar, Yusuf, *Kuraşî'nin el-Înâye'si ve Hidâye Hadisleri*, 296 vd.

hem de mensup olduğu mezhep adına konuşması açısından bu tarz bir fıkıh kitabının ayrıca tek tek her konuda güvenilir rivâyetlere dayanması da beklenir¹⁸. Dolayısıyla el-Hidâye örneğinde olduğu gibi geriye kalan dörttebir civarındaki zayıf rivâyetlerin sayısı da göz ardı edilmemesi gereken bir durumdur. Ahkâm konusunda delil niteliği taşımayan bu zayıf rivâyetlerin tahlil edilmesi gerekmektedir.

1. Birden Fazla Hadisin Tek Bir Hadis Olarak Nakledilmesi

Bir hadisin çeşitli rivayetlerini birleştirerek hepsini tek bir lafız ve senetle nakletmeye hadis ilminde *telfîku'l-hadis*, böyle nakledilen hadise de *müleffak* denilmektedir. Daha çok hadislerin tasnifinden önce senetle rivayet döneminde söz konusu olan bu durum, bazen de iki ayrı tarikile nakledilen hadisleri tek bir senet zikrederek biraz birisinin metninden, biraz diğerinin metninden almak suretiyle tek bir hadismiş gibi aktarma şeklinde gerçekleşebilmektedir. Özellikle bu ikinci telfik şekline bazı hadisçiler itiraz etmiş, ama hadislerin mânâ ile rivayetine taraftar olanlar buna da cevaz vermişlerdir¹⁹. Burada belirleyici husus, aynı hadisin farklı tarik veya rivayetlerinin tek bir metinle nakledilmesidir.

Fakat bizim burada dikkat çekmek istediğimiz durum daha farklıdır. Zira yukarıda isimlerini verdiğimiz hanefi fıkıh kitaplarında, aynı hadisin değil tamamen iki farklı hadisin tek bir hadismiş gibi nakillerine rastlanmaktadır.

Örneğin bir Müslümanın Mecûsî kadınlarla evlenmesinin câiz olmadığı yönündeki fetvâya delil olarak şu hadis gösterilmiştir: " ولا يجوز تزويج المجوسيات / لقوله عليه الصلاة والسلام سنوا بهم سنة أهل الكتاب غير ناكحي نسائهم ولا آكلي ذبائحهم Hz. Peygamberin şu ifadesinden dolayı Mecûsî kadınlarla evlenmek câiz değildir: *Onlara ehli kitap gibi muamele edin, ancak kadınlarıyla nikâhlanmayın ve kestiklerini de yemeyin.*²⁰" Bu lafızlarla veya benzer ifadelerle hadis kaynaklarında böyle bir hadis mevcut değildir. Fakat '*Onlara ehli kitap gibi muamele edin*' kısmını aynı ifadelerle İmam Mâlik cizye

¹⁸ Merğînânî bizzat kendi görüşünü değil, عندنا ve لنا gibi ifadelerle mezhebin kanaat ve delilini söz konusu etmektedir.

¹⁹ Bkz. Uğur, Müctebâ, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, TDV yayınları, Ankara 1992, s. 400.

²⁰ Merğînânî, *el-Hidâye*, I, 193; Mevsilî, Abdullah b. Mahmud, *el-İhtiyâr li-ta'îli'l-Muhtâr*, Beyrut 2005, III, 100; Neseî, Ebu'l-Berakât, *Kenzü'd-dekâik*, (Fahreddin Osman b. Ali ez-Zeyla'î'nin *Tebyînu'l-hakâik* adlı şerhiyle birlikte basım), Dâru'l-Kitâbi'l-İslami, II. Baskı, Kahire ts., I, 257 ve VI, 227.

konusunda merfû olarak Abdurrahman b. Avf (r.a.)'dan nakletmektedir²¹. Metnin ikinci bölümü yani nikâhlanamamaları ve kestiklerinin yenmemesi ise, aynı ifadelerle İbn Ebî Şeybe'nin ve farklı ifadelerle de Abdurrazzâk'ın Musannef'lerinde fakat müsned değil mürsel olarak yer almaktadır²². Buna göre Merğînânî, Mevsilî ve Nesefî, tamamen iki farklı hadisi tek bir rivâyetmiş gibi okuyucuya sunmuşlardır. Bu tarz bir ameliyyeye telfikü'l-hadis demek de mümkün değildir. Hanefî hadisçi Zeyla'î, buna mürekkep demektedir²³.

Yine aynı fıkıh kitaplarında mesela Hanefîlere göre kerahetle câiz olan diş ve tırnak gibi sert cisimlerle hayvan kesme işi ve bu şekilde kesilen hayvanların etlerinin yenmesi meselesinde Şâfiîlerin farklı düşündüğü ve onlara göre bu yöntemle kesilen hayvanların leş hükmünde olduğu ifade edildikten sonra Şâfiîlerin bu kanaatinin dayandığı delile işaret sadedinde şöyle bir hadis nakledilmiştir: " لقوله عليه الصلاة والسلام كل ما أنهر الدم وأفرى الأوداج ما خلا / الظفر والسن فإنها مدى الحبشة / Diş ve tırnak dışında bir aletle damarları kesilen ve kanı akıtılan hayvanın etini ye! Zira tırnak ve diş, Habeşlilerin bıçaklarıdır."²⁴ Her üç fakihin de üslupları gereği 'Hz. Peygamber şöyle dedi veya Hz. Peygamberin şu ifadesi' diyerek naklettikleri bu metin de, farklı tariklerle de olsa bir tek hadis halinde kaynaklarımızda mevcut değildir. Ancak birisi " مَا أَثْبَرَ الدَّمَّ، وَذُكِرَ اسْمُ اللَّهِ عَلَيْهِ، فَكُلُوا، مَا لَمْ يَكُنْ سِنًّا أَوْ ظَفْرًا " şeklindeki Kütüb-i sitte hadisi, diğeri de İbn Ebî Şeybe'nin naklettiği " كُلُّ مَا أَفْرَى الْأَوْدَاجَ إِلَّا سِنًّا أَوْ ظَفْرًا " şeklindeki rivâyet olmak üzere iki ayrı hadis mevcuttur. Yani fakihlerimiz, bu iki farklı hadisi biraz da ufak tefek kelime tasarruflarıyla tek bir hadismiş gibi mürekkep olarak takdim etmişlerdir²⁵.

Serahsî, Merğînânî ve Mevsilî'nin " لما روي أن النبي عليه الصلاة والسلام نهى النساء عن الحلق وأمرهن بالتقصير / İhramdan çıkacak kadınların saçlarını tıraş etmelerini Hz. Peygamber yasakladı ve yalnızca kısaltmalarını emretti"²⁶ şeklinde naklettikleri hadis metni de bu haliyle teknik açıdan problemlidir. Zira bu metin,

²¹ Mâlik, İbn Enes, *el-Muvatta*, Tahkik; Muhammed Mustafa el-A'zami, Beyrut 2004, Zekat, 39 (Bâbu'l-cizye).

²² Abdurrazzâk, Ebû Bekr İbn Hemmâm es-San'ânî, *el-Musannef*, Tahkik: Habîbu'r-Rahmân el-A'zamî, II. Baskı, el-Mektebü'l-İslâmî, Beyrut 1403, VI, 69 (h.no: 10028); İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed el-Kûfî, *el-Musannef fi'l-Ehâdis ve'l-Asâr*, Tahkik: Kemal Yusuf el-Hût, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad 1409, IV, 180 (h.no: 16581).

²³ Bkz. Zeyla'î, *Nasbu'r-râye*, III, 170.

²⁴ Merğînânî, *el-Hidâye* IV, 65; Mevsilî, *el-İhtiyâr li-ta'lîli'l-Muhtâr*, V, 13; Nesefî, *Kenzü'd-dekâik*, VI, 245.

²⁵ Hadisin geniş tahriri için bkz. Kuraşî, *el-İnâye*, 166a; Zeyla'î, *Nasbu'r-râye*, IV, 186.

²⁶ Serahsî, *el-Mebsût*, IV, 59; Merğînânî, *el-Hidâye* I, 152; Mevsilî, *el-İhtiyâr li-ta'lîli'l-Muhtâr*, I, 168.

H. Ali'den Tirmizî ve Nesâî'nin naklettiği hadis²⁷ ile Ebû Dâvûd'da yer alan İbn Abbâs (r.a.)'dan nakledilen iki ayrı hadisin tek bir rivâyetmiş gibi birleştirilmesinden ibarettir.²⁸

İkrah konusunda yer verilen Hubeyb (r.a.)'in şehit edilmesiyle ilgili hadis metninin durumu da farklı değildir. Mezkur fıkıh kitaplarında metin şöyledir: "فإن صبر حتى قتل ولم يظهر الكفر كان مأجورا لأن خبيبا رضي الله عنه صبر على ذلك حتى صلب وساء رسول الله" / عليه الصلاة والسلام سيد الشهداء وقال في مثله: "هو رفيقي في الجنة" İslâmî inkâr etmesi için zorlanan kimse eğer sabreder ve küfrü izhar etmediği için öldürülürse mükâfatlandırılır. Nitekim Hz. Hubeyb böyle bir durumda iken sabretti ve asılarak şehit edildi. Hz. Peygamber, onu şehitlerin efendisi olarak nitelendirdi ve bu durumda olanlar için şöyle buyurdu: *O, cennette benim arkadaşımdır.*²⁹ Hubeyb (r.a.)'in şahadetini anlatan rivâyetlerin hiç birisinde Allah Rasûlü'nün "*O şehitlerin efendisidir ve cennette benim arkadaşımdır*" şeklinde bir ifadesi yer almamaktadır.³⁰ "*O şehitlerin efendisidir*" ifadesinin Hz. Hamza için söylendiği hususunda kaynaklar müttefiktir.³¹ Zeyla'î'nin "*O, cennette benim arkadaşımdır*" ifadesinin kaynaklarda yer almadığını söylemesine karşın, Peygamberimizin Hz. Hamza için bu sözü söylediğine dair Ebû Hanîfe'den senetli bir şekilde İbn Ebi'l-Avvâm (335/946)'ın naklettiğini Kuraşî tespit etmiştir.³² Her hâlükarda Hidâye'deki metin, iki ayrı hâdisenin anlatıldığı iki ayrı rivâyet grubundan seçilerek oluşturulmuş bir metindir.

Birbirinden farklı iki ya da daha fazla rivayetin birleştirilerek sanki tek bir hadismiş gibi nakledildiği örnekler elbette bunlarla sınırlı değildir.

²⁷ Tirmizî, Ebû İsa Muhammed, *es-Sünen*, İstanbul 1992, Hac, 74; Nesâî, Ebû Abdırrahman Ahmed, *es-Sünen* Tahkik: Abdülğaffâr Süleyman el-Bündârî, Beyrut 1411, Zinet, 4.

²⁸ Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş'as, *es-Sünen*, İstanbul 1992, I-V, Menâsik, 78. Hadisin geniş değerlendirmesi için bkz. Zeyla'î, *Nasbu'r-râye*, III, 95, 96.

²⁹ Merğînânî, *el-Hidâye*, III, 277; Mevsilî, *el-İhtiyâr li-ta'lîli'l-Muhtâr*, II, 16; Neseî, *Kenzü'd-dekâik*, IV, 240.

³⁰ Bkz. Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil, *el-Câmiu's-sahîh*, Çağrı Yay. İstanbul 1992, *Cihad*, 167, *Meğâzi*, 8, 26; Ebû Dâvûd, *Cihâd*, 111; Zeyla'î, *Nasbu'r-râye*, IV, 159.

³¹ Bkz. İbn Ebi'l-Avvâm, Ebu'l-Kâsım Abdullâh b. Muhammed, *Fadâil Ebî Hanîfe ve Ahbâruh*, Tahkik: Latîfurrahmân el-Behrâicî, el-Mektebetü'l-İmdâdiyye, I. Baskı, Mekke 2010, s. 220 (T. No. 447); Taberânî, Ebu'l-Kâsım Süleyman b. Ahmet, *el-Mucemü'l-kebîr*, Tahkik ve Tahrîc: Hamdi Abdülmecid es-Selefi, Kahire 1984, III, 150; Hâkim, Ebû Abdillâh Muhammed en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, Beyrut 1990, II, 130 (Cihâd, Menâkıbu Hamza), III, 215, 219 (Marifatü's-sahâbe).

³² Kuraşî, *el-İnâye*, 162b. Ancak Kuraşî'nin isim vererek atıfta bulunduğu İbn Ebi'l-Avvâm'ın *Fadâil Ebî Hanîfe ve Ahbâruh* adlı eserinin matbu nüshasındaki rivâyette mezkûr ifade yer almamaktadır. Kuraşî'nin muttali olduğu nüshada bulunması muhtemeldir. Bkz. İbn Ebi'l-Avvâm, *Fadâil Ebî Hanîfe ve Ahbâruh*, 220 (T. No. 447).

Bunların dışında başka örnekler de vardır.³³ Fakat konunun anlaşıldığı kanaatiyle bunlarla iktifa ediyoruz.

2. Hadislerden Mülhem Anlamın Hadis Olarak Nakli

Sahabeden itibaren gerek şifahi rivayet gerekse yazıya geçirilme safhasında hadislerin bizzat Hz. Peygamberin ağzından çıktığı gibi lafzen mi yoksa mânâ olarak mı nakledildiği hususu, hem hadis hem de fıkıh usûlünde önemli tartışma alanlarının başında gelmektedir. Bununla birlikte alimlerin çoğunluğu, mânâ ile rivayeti caiz görmüşlerdir. Özellikle hanefilerin, hadis ile sabit olan hükümleri delâlet açısından zannî olarak adlandırmalarının temelinde esas itibarıyla bu durumun yattığı ifade edilmektedir³⁴.

Makalenin girişinde de belirtildiği gibi daha çok fikhî mezheplerin oluşum dönemlerine ait hadislere ilişkin bu nevi tartışmaları burada söz konusu edecek değiliz. Zira benzer yönleri olsa bile hadislerin tamamen yazıya geçirilip tasnif edilmişinden çok daha sonraları kaleme alınan yukarıda isimlerini verdiğimiz fıkıh kitaplarındaki dikkat çekmek istediğimiz durum, hadis ve fıkıh usullerinde ‘*hadislerin mânâ ile rivayeti*’ başlığı altında dile getirilenlerden farklıdır. Örnekler görüldüğünde söylemek istediğimiz daha iyi anlaşılacaktır.

Bu fıkıh kitaplarında fetvaların delilleri bazen “ لما روي عن النبي عليه الصلاة والسلام / Hz. Peygamberden nakledildiğine göre...” şeklinde kesin olmayan bir üslupla zikredilirken, çoğunlukla “ لقوله صلى الله عليه وسلم / Hz. Peygamberin şu sözü/hadisi...” şeklinde cezm sîgası yani kesinlik ifade eden kavramlarla nakledilmektedir. Hadisin nereden alındığına dair her hangi bir kaynağa işaret edilmediği gibi, çoğunlukla sahâbî adı da zikredilmemektedir. Meselâ

³³ Mesela *el-Mebsût* I/282, *el-Hidâye* I/73, *el-İhtiyâr* I/70’da yer alan لأن النبي عليه الصلاة والسلام شغل عن أربع قوله عليه الصلاة والسلام وألان " قولهُ عليه الصلاة والسلام وألان " قولهُ صلى الله عليه وسلم وقيل خطأ العمدة قتيل السوط والعصا وفيه وفي كل خطأ أرش ولنا قوله عليه الصلاة والسلام في الحوامل -العوامل - المثيرة في الحوامل والعوامل ولا في البقرة المثيرة صدقة kelimelerinin tek bir hadismiş gibi formülize edildiği ve hatta son kısmını Zeyla’î’nin hiçbir yerde bula- madığı ama Kuraşî’nin Tahâvî’nin *Ahkâmü’l-Kur’ân*’ında tespit ettiğine ilişkin bilgilere bkz. Kuraşî, *el-Înâye*, 66b ve Zeyla’î, *Nasbu’r-râye*, II, 360. Hidâye’nin ilk hadisinin durumu da aynıdır. Bkz. Merğînânî, *el-Hidâye*, I, 12, Kuraşî, *el-Înâye*, 3a, Zeyla’î, *Nasbu’r-râye*, I, 2.

³⁴ Konuyla ilgili geniş bilgi için bkz. Râmehermüzî, Ebû Muhammed Hasen b. Abdîrrahman, *el-Muhaddisü’l-fâsıl bey’r-râvî ve’l-vâ’î*, Tahkî: Muhammed Accac, III. Baskı, Beyrut 1404, s. 529; İbnü’s-Salâh, *Mukaddime*, 105, 144, 214, 215; Serahsî, *Usul*, 349, 355. Ayrıca bkz. Uğur, Müctebâ, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, 323, 327; Görmez, Mehmet, *Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu*, TDV yayınları, Ankara 1997, 189-198.

ulemanın sözü olan ama hadisin de mefhumu sayılabilecek bir anlamı Peygamber sözü formatına getirerek merfû hadis şeklinde okuyucuya sunmuşlardır. Nitekim hem Kuraşî, hem de Zeyla'î, bu şekilde bir hadis metninin hiçbir hadis kitabında bulunmadığını ifade etmişlerdir.⁴¹

Yine had konusunda yer verilen " وقوله عليه الصلاة والسلام لا تحسن المسلم اليهودية ولا / النصرانية ولا الحر الأمة ولا الحر العبد *Müslüman erkeğe Yahûdî ve Hıristiyan bayan, hür erkeğe câriye ve hür bayana da köle muhsan olmaz*"⁴² şeklindeki metin de oldukça problemlidir. Zira bu formatta merfû veya mevkûf hatta sonraki nesillere ait bir rivâyete mevcut kaynaklarda rastlamak mümkün değildir. Sıhhat durumları bir tarafa *مَنْ أَشْرَكَ بِاللَّهِ فَلَيْسَ بِمُحْصَنٍ* merfû hadisi, *عن كعب بن مالك أنه أمر أن يتزوج يهودية فقال له رسول الله صلى الله عليه وسلم: « لا تزوجها ؛ فإنها لا تحصنك لا يحصن الأمة الخُرُّ، ولا العبد»* (Ali b. Ebî Talha, yaşı gereği Ka'b b. Mâlik'i görmemiştir) hadisi ile *الْحُرَّةُ* şeklindeki Hasan-ı Basrî'ye atfedilen söz gibi rivâyetlerin çok genel düşünülmesi durumunda ancak fakihlerin merfû hadis olarak takdim ettikleri metni elde etmek mümkündür. Nitekim Kuraşî ile Zeyla'î yukarıdaki metni kaynaklarda bulamadıklarını ifade etmişler ve konuya ilişkin olarak sadece zikrettiğimiz haberlerin varlığına dikkati çekmişlerdir.⁴³ Dolayısıyla fıkıh kitaplarındaki bu metnin de hadis değil, hadislerden mülhem fıkıhçılara ait bir cümle olduğu anlaşılmaktadır.

Mezkur fıkıh kitaplarında bu başlık altında söz konusu ettiğimiz örneklerin sayısı oldukça fazladır.⁴⁴ Fakat makalenin hacmini düşünerek maksadın hasıl olduğu kanaatiyle bu kadarla yetiniyoruz.

قَصَى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِالشَّمْعَةِ فِي كُلِّ شَرَكَةٍ لَمْ تُنْسَمَ / Hz. Peygamber, taksim edilmeyen her ortaklıkta Şüf'a/ön alim hakkına

⁴¹ Bkz. Kuraşî, *el-İnâye*, 105a; Zeyla'î, *Nasbu'r-râye*, III, 167. Gerçi İbn Kutluboğa "Muhammed b. el-Hasen el-Asl'da bunu tahrîc etmiş ve o rivâyeti Hatib vasletmiştir." diyerek hadisin kaynağının olduğuna işaret etmektedir. Bkz. İbn Kutluboğa, Ebu'l-Fidâ Zeynüddin Kâsım, *Münyetü'l-elma'î fi mâ fâte min Tahrîci ehâdisi'l-Hidâye li'z-Zeyla'î*, (Nasbu'r-râye ile birlikte), Mektebetü'r-Riyâd, II. Baskı, Riyad ts., s. 61.

⁴² Serahsî, *el-Mebsût*, IX, 68; Merğînânî, *el-Hidâye*, II, 99; Neseî, *Kenzü'd-dekâik*, III, 422.

⁴³ Kuraşî, *el-İnâye*, 129b; Zeyla'î, *Nasbu'r-râye*, III, 327, 328.

⁴⁴ Mesela *Bedâ'ü's-Sanâi*, VI/218, *el-Hidâye*, II/76 ve *el-İhtiyâr*, IV/80'de yer alan *من نذر وسمى فعله الوفاء بما* şeklindeki metnin bu haliyle kaynaklarda bulunmayıp birden çok sahih hadisten mülhem bir cümle oluşu için bkz. Kuraşî, *el-İnâye*, 123a; Zeyla'î, *Nasbu'r-râye*, III, 300. Hadis kaynaklarında *قَالَ لَهُ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «أُرْبَعَةٌ شُهُودٌ، وَإِلَّا فَحَدٌّ فِي ظَهْرِكَ وَقَالَ عَلَيْهِ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ لِلَّذِي قَذَفَ امْرَأَتَهُ ائْتِ* şeklindeki nakledilen hadisin *المسلم يكفيه اسمه، فإن نسيت أن تسمي حين يذبح فليسم، وليذكر اسم الله، ثم ليأكل* şeklinde yer aldığı bkz. Serahsî, *el-Mebsût*, IX/60, 185, Merğînânî, *el-Hidâye*, II/95, Mevsilî, *el-İhtiyâr*, II/150, Neseî, *Kenzü'd-dekâik*, II/129, Zeyla'î, *Nasbu'r-râye*, III/306; Hadis kaynaklarında "وقوله عليه الصلاة والسلام لا تحسن المسلم اليهودية ولا النصرانية ولا الحر الأمة ولا الحر العبد" tarzında girdiğini görmek için bkz. Merğînânî, *el-Hidâye*, IV/64, Neseî, *Kenzü'd-dekâik*, I/116, Zeyla'î, *Nasbu'r-râye*, IV/182.

hükmetti" şeklindeki fiili bir anlatımın *Hidâye*'de ve *İhtiyâr*'da kavli olarak Hz. Peygamber'den "فلقوله عليه الصلاة والسلام الشفعة لشريك لم يقاسم" şeklinde nakledilmesi de aynı anlayışın bir neticesi olup rivayet tekniği açısından sorunludur.⁴⁵

Fakihlerin bu tutumunu sadece merfû hadislerde değil mevkûf haberler konusunda da görmekteyiz. Meselâ toprak üstünde ölü bulunan çekirgeler hakkındaki soruya cevaben Hz. Ali'nin "كُلُّهُ كُلُّهُ / *hepsini ye*" şeklinde buyurduğu ifade edilmiştir.⁴⁶ Ancak Kuraşî ve Zeyla'î bu lafızlarla bu haberi bulamamış ve kaynaklarda Hz. Ali'nin konuya ilişkin şu cümlelerinin varlığına dikkat çekmişlerdir:⁴⁷ "قَالَ: الْحَيْتَانُ وَالْجُرَادُ ذَكِّي كُلُّهُ" *Balık ve çekirgelerin hepsi kesilmiş hükmündedir.*" Yani Hz. Ali'nin, Mabsût ve *Hidâye*'de ifade edilen fetvâ yönünde kanaate sahip olduğu hadis kaynaklarında tespit edilmiştir, ama fakihlerin Hz. Ali'nin ağzından naklettiği cümlenin kaydına rastlanamamıştır.

Hanefî fakihlerinin bu şekildeki tasarruflarına, yalnızca hanefî mezhebindeki fetvâların delillerinde değil diğer mezheplerin görüşlerini özet sadedinde onların delili olarak zikrettikleri hadisler için de sergilediklerine şahit olmaktadır. Örneğin Merğînânî, Şâfiîlerin umrenin aynen hac gibi farz olduğuna hükmettiklerini ve '*Umre, haccın farz olduğu gibi farzdır*' şeklindeki hadisi delil olarak kullandıklarını söylemektedir.⁴⁸ Aynı satırların devamında ise bu kez umrenin nâfile olduğunu söyleyen Hanefîlerin '*Hac farzdır ve umre de nâfiledir*' hadisine dayandıklarını dile getirmektedir. Her iki hadis de bu lafızlarla kaynaklarda merfû olarak mevcut değildir. Ama bir kısmı mevkûf ve bir kısmı da merfû olmak üzere farklı lafızlarla kaynaklarda var olan rivâyetler, anlam itibarıyla her iki fetvâyâ da delil olabilecek niteliktedirler. Dolayısıyla her iki örnekte de rivâyetlerin kendileri değil, onlardan anlaşılan anlamlar Peygamber sözü formatında merfû hadisler şeklinde okuyucuya sunulmuştur. Nitekim Zeyla'î de, her iki metnin bu haliyle hiçbir hadis kitabında bulunmadığını ifade etmektedir.⁴⁹ Zaten

⁴⁵ Müslim, Ebu'l-Huseyn b. Haccâc el-Kuşeyrî (v. 261/875), *el-Câmiu's-Sahîh*, Dâru'l-Cil - Dâru'l-Âfâkirü'l-Cedîde, Beyrut ts., *Şüfa*, 2; Merğînânî, *el-Hidâye*, IV, 24; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, II, 45.

⁴⁶ Serahsî, *el-Mabsût*, XI, 414; Merğînânî, *el-Hidâye*, IV, 70.

⁴⁷ Kuraşî, *el-İnâye*, 167b; Zeyla'î, *Nasbu'r-râye*, IV, 205.

⁴⁸ Merğînânî, *el-Hidâye*, I, 183. قوله عليه الصلاة والسلام العمرة فريضة كفرية الحج لنا والعمرة تطوع.

⁴⁹ Zeyla'î, *Nasbu'r-râye*, III, 147, 149.

Şâfiîlerin fıkıh kitaplarında yukarıdaki hadise bu şekliyle değil, hadis kaynaklarındaki formatıyla yer verildiğine şâhit olmaktayız.⁵⁰

Aslında çok sayıda örnekle anlatmak istediğimizi, hem Kuraşî hem de Zeyla'î, Hidâye'deki "لقوله عليه الصلاة والسلام جيدها ورديتها سواء" / (*Faiz konusunda malın iyisi de kötüsü de aynıdır*) şeklindeki metnin hiçbir hadis kitabında bulunmadığını söyledikten sonra şu ifadeyle gâyet açık bir tarzda ortaya koymuşlardır: وَمَعْنَاهُ يُؤْخَذُ مِنْ إِطْلَاقِ حَدِيثِ ابْنِ سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ / Hidâye'deki metin, ribâ konusundaki Ebû Saîd el-Hudrî hadisinin genel anlamından çıkartılabilir.⁵¹

Yukarıdaki misallerden anlaşılan şudur: Hanefi fıkıh kitaplarında fetvanın delili olarak yer alan ve bazen cezm sîgasıyla, bazen de temrîd ifadesiyle Hz. Peygambere veya sahabeye izâfe edilen bazı hadis metinleri, ne mezhebin yararlandığı hadisleri bir araya getiren İmameyn ve Tahâvî gibi alimlerin eserlerinde, ne de genel olarak hadis kaynaklarında o lafızlarla yer almaktadır. Ama hadis olarak sunulan o metinlerin ifade ettikleri anlamları, kaynaklarda var olan hadislerden elde etmek mümkündür. Yani fakihlerin bazen bir hadisin metnini değil, o hadis metni üzerinde kendileri bir takım tasarruflarda bulunarak hadisten mülhem olan anlamı Peygamber (s.a.v.) sözü olarak naklettikleri anlaşılmaktadır. Dolayısıyla bir anlamda hadis edebiyatının ilk üç asrında söz konusu edilen *ma'nen rivayetini*, hadislerin yazıya geçirilip tasnif edilmişinden sonra da hanefi fıkıhçıları tarafından sürdürüldüğünü söylemek mümkündür. Fakat aralarında önemli farkların olduğu muhakkaktır. Her şeyden önce ilk asırlarda mevzu bahis olan ma'nen rivayet, bir hadisin sahabe tarafından Hz. Peygamberin ağzından çıktığı kelimelerle değil, aynı anlama gelen başka kelimelerle nakledilebilmesi ya da manası değişmemek kaydıyla bir ravinin hocasından duyduğu bir hadisin bazı kelimelerini başka sözlerle nakledebilmesi olarak anlaşılmaktadır. Fakihlerin yaptığı ve az önce örneklerini gördüğümüz ma'nen rivayet ise, yazılı kaynaklardaki bir hadisin farklı kelimelerle veya birden fazla hadiste ifade edilen anlamın yeni cümlelerle ama Hz. Peygambere nisbet edilerek nakledilmesidir.

Tartışmalı olmakla birlikte hadislerin yazıya geçirilmesine kadar olan dönemdeki ma'nen rivayeti, ravinin Arap dilini iyi bilmesi ve kelimelerin manasına vakıf olması kaydıyla ilim ehlinin çoğunluğu tarafından caiz

⁵⁰ Nevevî, *el-Mecmu' şerhu'l-Mühezzeb*, Dâru'l-Fikr, Dimeşk ts. I-XX, VII, 4.

⁵¹ Merğînânî, *el-Hidâye*, III, 61; Kuraşî, *el-İnâye*, 149a; Zeyla'î, *Nasbu'r-râye*, IV, 37.

görüldüğünü daha önce ifade etmiştik. Zira bunlara göre hadislerde asıl maksat lafızlar değil mânâlardır.⁵²

Hadislerin yazıyla tespit edilip tasnif edilmesinden sonra ma'nen rivayetin hiçbir alim tarafından caiz görülmediğini söyleyen Müctebâba Uğur şöyle devam etmektedir: '*Hadislerin manasıyla rivayet edilmeleri konusundaki görüş ayrılıklarının hiç birisi, yazılı hadis kaynakları için geçerli değildir. Bu kaynaklardaki hadislerin her hangi bir lafzının bir başkasıyla değiştirilmesi caiz görülmemiştir.*'⁵³ Ancak İbn Kutluboğa gibi bazı âlimler, maksadı hüküm elde etmek olduğundan fakihin bu tür tasarruflarının normal olduğunu ileri sürmüşlerdir.⁵⁴ Bu nevi bir aktarımın pek çok açıdan önemli sorunları barındırdığı açıktır. Her şeyden önce yazılı bir kaynaktaki her hangi bir hadisin kelimelerini veya cümle yapısını değiştirerek farklı ifadelerle alıntılanmak ve üstüne de bu tarz bir alıntıda 'Hz. Peygamberin şu sözünden dolayı, Hz. Peygamber şöyle buyurduğu için...' gibi cezm sîgası/kesin ifade kullanmak, bırakın hadis ilimlerini her hangi bir branş için dahi doğru olmasa gerek.

Diğer taraftan hadis metnlerinin sadece anlamlarının değil, bizzat lafızlarının da fıkıh ve usulü için son derece önemli olduğu âşikardır. Ancak her hangi bir hadisin lafzından hüküm istinbatında bulunabilmek için o hadis metninin Hz. Peygambere aidiyetinde hiçbir şüphe olmaması gerekir. Nitekim hadislerin büyük çoğunluğunun ma'nen rivayet niteliğinde olmasından dolayı fıkıh usulünün hadislerin lafzına dayalı fikhî çıkarsamaları, genel bir problem olarak görülmüştür.⁵⁵ Yazılı hadis kaynaklarındaki orijinal metinler için bile böyle bir tartışma söz konusu iken, bu yazılı hadis kaynaklarındaki hadis metinleri üzerinde yeniden bir takım tasarruflarda bulunmak suretiyle hadislerin aktarılması ve üstelik kelimeleri değiştirilmiş veya birkaç hadisten oluşturulmuş bu hadis metnlerinin lafızlarından istinbatta bulunulmasının izahı oldukça güçtür. Meselâ Ebû Hanîfe ile İmam Muhammed'in sarhoşluk verici maddeler konusunda diğer fakihlerden farklı düşündükleri, üzüm şirasının kaynatılarak üçte ikisinin buharlaşıp gitmesinden sonra geriye kalan üçte birinin içilmesinin haram olmadığı yönünde fetvâ verdikleri ifade edilerek şu hadis delil gösterilmiştir: "ولها قوله"

⁵² Bkz. Görmez, Mehmet, *Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu*, 195, 196.

⁵³ Uğur, Mücteba, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, 326.

⁵⁴ İbn Kutluboğa, *Münye*, 34.

⁵⁵ Bkz. Görmez, Mehmet, *age*, 156, 157.

عليه الصلاة والسلام حرمت الخمر لعينها ويروى بعينها قليلا وكثيرها والسكر من كل شراب / Ebû Hanife ile Ebû Yusuf'un delili, Hz. Peygamberin şu sözüdür: *Hamrın/şarabın bizzat kendisi haramdır.* Aynı hadis şöyle de nakledilmiştir. *Az olsun çok olsun bizzat hamrın kendisi ve diğer her türlü içeceklerin sarhoşluk vereni haram kılınmıştır.*⁵⁶ Hadis kriterleri açısından bu rivâyetin merfû şekli zayıf addedilmiş ve onu İbn Abbas'ın kendi fetvâsı olarak kabul etmenin daha makul görüldüğü benimsenmiştir.⁵⁷ Ayrıca zayıf olan merfu şeklinde 'azı da çoğu da' ifadesi yer almamakta ve bu lafız mevkuf formunda geçmektedir. Ancak Merğînânî, "خص السكر بالتحريم في غير الخمر إذ العطف للمغايرة" / *Bu hadiste sekr/sarhoş olmanın haramlığı, ancak farklı şeylerin atıf harfi ile birbirine atfedileceği kuralı gereği, hamrdan ayrı olarak ifade edilmiştir*" diyerek metindeki lafızlardan hüküm çıkarmaktadır. Yani her ikisi de haramdır ama sarhoş olmanın haramlığı ile bizzat şarabın/hamrın kendisinin haram oluşu arasında fark vardır.

3. Mevkuf Haberlerin Merfû Hadis Olarak Nakli

Hanefi fıkıh kitaplarında görülen rivayetlere ilişkin problemlerden birisi de, sahabe veya tabiine ait mevkûf bir haberin bazen Hz. Peygamberin ifadesiymiş gibi merfû olarak nakledilmesidir. Bunu söylerken, örneğin "لأن النبي عليه الصلاة والسلام نهى عن بيع السلاح من أهل الحرب وحمله إليهم / Hz. Peygamber, *ehl-i harbten silah alışverişini de, onlara silah sevkiyatını da yasakladı*"⁵⁸ şeklinde fıkıh kitaplarında merfû olarak yer alan ve hadis kaynaklarında aynı lafızla olmamakla birlikte yakın anlamda merfû formunun da bulunduğu ama muhakkik âlimlerin araştırması neticesinde mevkûf olduğuna hükmedilen⁵⁹ rivâyetleri kastetmiyoruz. Yani sıhhatin değil yalnızca sübutun esas alınması durumunda dahi bu fıkıh kitaplarında, mevkûf olduğu halde merfû olarak nitelenen rivâyetler mevcuttur. Meselâ bazı basit eşyanın çalınmasıyla el kesme cezasının uygulanmayacağı hususunda şöyle denilmektedir: "ولا قطع فيما يوجد تافها مباحا في دار الإسلام كالخشب والسمك والطير.. لإطلاق قوله عليه الصلاة والسلام لا قطع في الطير / İslâm memleketinde sahiplenmesi mübah olan odun, balık ve kuş gibi

⁵⁶ Kâsânî, *Bedâi'u's-Sanâi*, V, 445; Merğînânî, *el-Hidâye*, IV, 112; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, IV, 107.

⁵⁷ Hadisi Tahâvî ile Ukaylî merfû olarak ve Nesâî, Bezzâr, Taberânî, Dârakutnî ile Beyhakî ise İbn Abbâs'ın fetvâsı olarak rivâyet etmişlerdir. Zeyla'î Tahâvî ile Beyhakî'ye hiç atıf yapmazken, Kuraşî her ikisine de işaret etmiştir. Bkz. Tahâvî, *Şerhu Me'âni'l-âsâr*, Tahkîk: Muhammed Zühri Neccâr, II. Baskı, Beyrût 1987, V, 302; Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn (v. 458/1066), *es-Sünenü'l-kübrâ*, Beyrût t.s., X, 213 (H. no: 21475); Kuraşî, *el-İnâye*, 178b; Zeyla'î, *Nasbu'r-râye*, IV, 306; Elbânî, Muhammed Nâsiruddîn, *Silsiletü'l-ehâdisi's-Sahîha*, Mektebetü'l-Meârif, Riyad ts., III, 363 (H. no: 1220).

⁵⁸ Merğînânî, *el-Hidâye*, II, 139.

⁵⁹ Bkz. Beyhakî, *es-Sünen*, V, 327 (H. no: 11096)

şeylerde el kesilmez. Çünkü Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: *Kuş hırsızlığında el kesme yoktur.*⁶⁰ *Hidâye* ile *İhtiyâr*'da bu şekilde Hz. Peygamberin sözü olarak nakledilen bu hadis, *Mebûsût* ve *Bedâi'ü's-sanâ'î*'de ise sahabe fetvası şeklinde tavsif edilmiştir.⁶¹ Sadece anlamı dikkate alındığında bile bu metnin merfû şekline hadis kaynaklarında rastlanmamaktadır. Abdurrazzâk ve İbn Ebî Şeybe ile Beyhakî bu haberi, Hz. Osman'ın sözü olarak nakletmektedirler. Dolayısıyla hem Kuraşî, hem Zeyla'î'nin de belirttiği gibi Merğînânî ile Mevsilî, bu mevkûf haberi üstelik cezm sîgasıyla merfû olarak nitelendirmişlerdir.⁶²

Kıyas konusunda merfu olarak yer verilen " وقال عليه الصلاة والسلام لا قصاص في العظم / *Kemik kırmada kıyas yoktur*"⁶³ şeklindeki haber de hadis kaynaklarında yalnızca mevkûf olarak yer almış ve zayıf da olsa merfû formuna rastlanmamıştır.⁶⁴ Yine diyetle ilgili " ولنا ما روي عن عمر رضي الله عنه أن النبي صلى الله عليه وسلم قضى بالدية في قتل بعشرة آلاف درهم / *Hz. Ömer'den nakledildiğine göre Hz. Peygamber, öldürmelerde on bin dirhem diyete hükmetmiştir*"⁶⁵ şeklinde merfu olarak nitelendirilen habere kaynaklarda rastlanmamış ama Hz. Ömer'in fetvâsı olarak hadis kitaplarında tespit edilmiştir.⁶⁶ "*Dâruharbde had cezâsı uygulanmaz*" rivâyetinin de yine aynı şekilde merfû hadis olarak adlandırılması oldukça gariptir.⁶⁷ Zira Kuraşî de, Zeyla'î de bu metnin en iyimser değerlendirmeye Zeyd b. Sâbit'in sözü olabileceğini ifade etmişlerdir.⁶⁸

İstisnasız beş fıkıh kitabında da hür kadının üç ve câriyenin de iki talakla boşanacağını söyleyen Hanefîlerin aksine, talakta erkeğe itibar edileceğinden hür olsun câriye olsun talak hususunda kadınlar arasında farklılık bulunmadığını söyleyen Şâfiîlerin " لقوله عليه الصلاة والسلام الطلاق بالرجال والعدة " / *Boşama (yetkisi) erkeklere aittir, iddet beklemek ise kadınlar*

⁶⁰ Merğînânî, *el-Hidâye*, II, 120; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, IV, 114. *Hidâye*'de yer alan aynı konunun devamındaki " قوله عليه الصلاة والسلام لا قطع على المختفي " / *Mezar soyguncusunun eli kesilmez*" şeklindeki haberin durumu da aynıdır. Yani hem Kuraşî hem de Zeyla'î, böyle bir metnin mânen de olsa merfû formunu kaynaklarda bulamadıklarını ifade etmişlerdir. Bkz. Kuraşî, *el-İnâye*, 133b; Zeyla'î, *Nasbu'r-râye*, III, 367.

⁶¹ Serahsî, *el-Mebûsût*, IX, 173; Kâsânî, *Bedâi'ü's-Sanâ'î*, VI, 165.

⁶² Bkz. Kuraşî, *el-İnâye*, 133a; Zeyla'î, *Nasbu'r-râye*, III, 360.

⁶³ Serahsî, *el-Mebûsût*, XXVI, 143; Merğînânî, *el-Hidâye*, IV, 166; Nesefî, *Kenzü'd-dekâik*, VI, 307, 408.

⁶⁴ Bkz. Kuraşî, *el-İnâye*, 185b; Zeyla'î, *Nasbu'r-râye*, IV, 350.

⁶⁵ Merğînânî, *el-Hidâye*, IV, 178; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, V, 40; Nesefî, *Kenzü'd-dekâik*, VI, 340.

⁶⁶ Bkz. Kuraşî, *el-İnâye*, 188b; Zeyla'î, *Nasbu'r-râye*, IV, 362.

⁶⁷ Serahsî, *el-Mebûsût*, IX, 174; Merğînânî, *el-Hidâye*, II, 103; Nesefî, *Kenzü'd-dekâik*, III, 469, 470.

⁶⁸ Kuraşî, *el-İnâye*, 131b; Zeyla'î, *Nasbu'r-râye*, III, 343.

*içindir*⁶⁹ merfu hadisini delil gösterdikleri ifade edilmiştir.⁷⁰ Oysa Şâfiî alimlerinden Nevevî aynı haberi mevkuf olarak nitelendirmiştir.⁷¹ Gerçi daha sonra hicrî onuncu asır alimlerinden Şirbînî de bu haberi Beyhakî'ye dayandırarak merfu addetmiştir.⁷² Fakat fakihlerin kesin bir dille bu haberi Peygamber (s.a.v.)'in sözü şeklinde nitelendirmeleri doğru değildir. Hanefi hadisçilerden Kuraşî ve Zeyla'î, bu haberin merfû şeklinin hiçbir kaynakta bulunmadığını ama İbn Abbâs ile İbn Mesud (r.a.)'in sözü olarak yani mevkûf bir şekilde hadis kitaplarında yer aldığını ifade etmişlerdir.⁷³ Şirbînî'nin kaynak olarak atıfta bulunduğu Beyhakî de bu haberi üç ayrı sahabîden mevkuf olarak nakletmiştir.⁷⁴

Hatta bu fıkıh kitaplarında öneğin kadınların şâhitlikleriyle ilgili hususta sünnetin mahiyetine dair hadis kaynaklarında yer alan '*Erkeklerin görme imkânının olmadığı konularda kadınların şahitliği caizdir*⁷⁵ şeklindeki Zührî'nin tespitlerinin hem de cezm sîgasıyla merfû haber olarak nitelendirilmesi gibi gerçekten düşündürücü bilgilere rastlamak da mümkündür. Zira böyle bir metin hiçbir kaynakta merfû olarak yer almamakta ve kelimesi kelimesine bu metni Abdurrazzâk ile İbn Ebî Şeybe, Zührî'nin sözü olarak nakletmektedirler.⁷⁶ Bir de farklı lafızlarla ama benzer anlamı veren İbn Ömer'in mevkûf haberi Abdurrazzâk'ın Musannef'inde mevcuttur.⁷⁷ Yine şahitlik konusundaki şu metnin durumu da öncekinden farksızdır: "Bu konunun aslı, Hz. Peygamberin şu sözüne dayanır: *Baba ile çocuğun, karı ile kocanın, efendi ile kölenin birbirlerine ve işçinin de patronuna şâhitliği kabul edilmez.*"⁷⁸ Bu metni Abdurrazzâk ile İbn Ebî Şeybe, Kâdî Şüreyh, Hasan-ı Basrî ve Nehaî'nin sözü olarak nakletmişlerdir.⁷⁹ Kuraşî de, Dâvud et-Tâî'nin Ebû Hanîfe'den bu sözü Kâdî Şüreyh'in ifadesi

⁶⁹ Merğînânî, *el-Hidâye*, I, 230.

⁷⁰ Serahsî, *el-Mebsût*, VI, 68; Kâsânî, *Bedâi'u's-Sanâî*, II, 41; Merğînânî, *el-Hidâye*, I, 230; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, III, 139; Neseî, *Kenzü'd-dekâik*, II, 181.

⁷¹ Nevevî, Ebû Zekeriyya Muhyiddin, *el-Mecmû'*, XVII, 71.

⁷² Şirbînî, Muhammed b. Ahmed, *Muğni'l-muhtâc ilâ ma'rifeti elfâz'l-Minhâc*, Beyrut 1996, XIII, 328.

⁷³ Kuraşî, *el-Înâye*, 109b; Zeyla'î, *Nasbu'r-râye*, III, 225.

⁷⁴ Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, XVII, 368, 369, 370.

⁷⁵ Serahsî, *el-Mebsût*, VI, 87, XVI, 274, 275; Merğînânî, *el-Hidâye*, II, 36, III, 117; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, II, 151, III, 196; Neseî, *Kenzü'd-dekâik*, II, 285.

⁷⁶ Abdurrazzâk ve İbn Ebî Şeybe, bu lafızlara yakın bir rivâyeti Zührî'nin sözü olarak nakletmektedirler. Bkz. Abdürrezzâk, *Musannef*, VIII, 333; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IV, 329.

⁷⁷ Geniş değerlendirme için bkz. Kuraşî, *el-Înâye*, 154a; Zeyla'î, *Nasbu'r-râye*, III, 264, IV, 80.

⁷⁸ Serahsî, *el-Mebsût*, V, 60, XVI, 235; Merğînânî, *el-Hidâye*, III, 122; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, II, 58; Neseî, *Kenzü'd-dekâik*, III, 260.

⁷⁹ Abdürrezzâk, *Musannef*, VIII, 344; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VII, 204, 205.

olarak naklettiği bilgisini vermekte ve ilave olarak Hüsâmüddîn er-Râzî (598/1202)'nin *el Hulâsa*'da, Hassâf (261/875)'in onu senetli bir şekilde merfû olarak rivâyet ettiğini ifade etmektedir.⁸⁰ Deylemî yine merfû olarak ama senetsiz nakletmiştir.⁸¹ Yani mevcut kaynaklar çerçevesinde bu metni senetli bir şekilde Hz. Peygambere izâfe etme imkânı yoktur, ama Kâdı Şureyh ile Nehaî'nin sözü olarak kaynaklarımızda mevcuttur. Hibe konusundaki " قوله عليه الصلاة والسلام لا تجوز الهبة إلا مقبوضة " / *Hibe ancak teslim edilmesi kaydıyla geçerli olur*" cümlesi de, hadis kaynaklarında Nehaî'nin sözü olarak yer almasına⁸² rağmen fıkıh kitaplarında merfû olarak nitelendirilmiştir.⁸³ İbn Abbâs'tan hem merfû ve hem de mevkûf olarak rivâyet edildiği söylenerek aktarılan " *Âkile olan kimseler, kasten öldürmelerde, kölenin öldürülmesinde, maktûlün yakınları ile kâtilin sulh solduğu durumlarda, kâtilin itirafı durumunda ve diyet gerektirmeyecek hafif yaralarda diyet ödemezler*"⁸⁴ şeklindeki hadisin de sadece İbn Abbâs'tan değil, hiçbir sahâbîden merfû şekline kaynaklarda rastlanamamaktadır. Ama metnin وَلَا مَا دُونَ أَزْشِ الْمَوْضِحَةِ ifadesi dışında kalan kısmı, İbn Abbâs'ın sözü olarak hadis kaynaklarında mevcuttur. Bu son ifade ise kaynaklarda, Nehaî ve Şa'bî'nin sözü olarak nakledilmektedir.⁸⁵ Şüfa konusunda yer verilen "*Malda ortaklığı bulunan kimse, sözleşme olmadan malı karışan kimseden, böyle bir kimse de mala komşu olandan daha fazla şüfa hakkına sahiptir.*"⁸⁶ şeklindeki metin de sorunludur. Zira bu ifade hadis kaynaklarında Kâdı Şurayh, Şa'bî ve Nehaî'nin sözü olarak yer almaktadır.⁸⁷ Nitekim Kuraşî de Sibte İbni'l-Cevzî'den, bu rivâyetin hiçbir hadis kaynağında merfû olarak yer almadığı bilgisini aktarmaktadır.⁸⁸ Merfû olarak yukarıdaki metne en yakın ifade "

⁸⁰ Kuraşî, *el-İnâye*, 154b; Zeyla'î, *Nasbu'r-râye*, IV, 83.

⁸¹ Deylemî, Ebû Şücâ' Şîrûye b. Şehredâr, *Firdevsü'l-Ahbâr*, Tahkîk: Said b. Besyûnî Zağlûl, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1986, V, 144 (H. no: 7766).

⁸² Abdürrezzâk, *Musannef*, IX, 107. Haberin tahriri için bkz. Kuraşî, *el-İnâye*, 158a; Zeyla'î, *Nasbu'r-râye*, IV, 121.

⁸³ Serahsî, *el-Mebsût*, XII, 835; Kâsânî, *Bedâi'u's-Sanâi*, IV, 274; Merğînânî, *el-Hidâye*, III, 224; Nesefî, *Kenzü'd-dekâik*, V, 274.

⁸⁴ Serahsî, *el-Mebsût*, XXVI, 149, XXVII, 233; Kâsânî, *Bedâi'u's-Sanâi*, V, 354; Merğînânî, *el-Hidâye*, IV, 229; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, V, 67.

⁸⁵ Bkz. Kuraşî, *el-İnâye*, 196a; Zeyla'î, *Nasbu'r-râye*, IV, 379, 399.

⁸⁶ Serahsî, *el-Mebsût*, XIV, 164; Kâsânî, *Bedâi'u's-Sanâi*, III, 20; Merğînânî, *el-Hidâye*, IV, 24; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, II, 46. Serahsî (XIV/166) aynı sözü, Şüreyh'in fetvası olarak da nakletmektedir.

⁸⁷ Bkz. Abdurrazzâk, *Musannef*, VIII, 178 (14386); İbn Ebî Şeybe, *Musanev*, VII, 167 (H. No.23172); Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Ali er-Râzî, *Ahkâmu'l-Kurân*, (Muhammed Sâdık Kamhâvî), Dâru't-Türâsî'l-Arabî, Beyrut 1405, III, 158.

⁸⁸ Kuraşî, *el-İnâye*, 164a.

"الشَّفِيعُ أَوْلَى مِنَ الْجَارِ، وَالْجَارُ أَوْلَى مِنَ الْجَنَّبِ"⁸⁹ olup konuyla ilgisi oldukça tartışmalıdır. Aynı konunun devamında "لقوله عليه الصلاة والسلام الشفعة لمن واثبها" / *Şüfa hakkı, talep edenindir*⁹⁰ şeklinde yer verilen rivâyetin durumu da yukarıdakinin aynısıdır. Yani bu ifade, merfû hadis olarak değil Kâdı Şurayh'ın sözü olarak kaynaklarda yer almaktadır.⁹¹ Kuraşî ve Zeyla'î'ye göre Hz. Peygamberin sözü olarak nakledilen bu metne en yakın merfû rivâyet, İbn Mâce'nin zayıf bir tarikile rivâyet ettiği şu hadistir: "كَحَلِّ الْعَقَالِ / *Şüfa, bağıın çözülmesi gibidir.*"⁹²

Hanefi fıkıh kitaplarında bunlara benzer örneklerin sayısı, bu makalenin sınırlarını zorlayacak kadar fazladır.⁹³ Diğer taraftan Merğînânî, kendisi pek çok mevkûf haberi merfû şekilde nitelemekle birlikte bu durumun diğer fakihler için de geçerli olduğunu, dolayısıyla böylesi bir işlemi esas itibarıyla onaylamadığını dikkatlere sunmaktadır. Meselâ "الغنيمة لمن شهد الواقعة / *Ganimet, savaşa katılanların hakkıdır*" şeklindeki haberin Şâfiilerce merfû addedildiğini, ama bunun Hz. Ömer'in sözü olmasının daha doğru olacağını söylemektedir.⁹⁴ Gerçekten de Mâverdî gibi bazı Şâfiî âlimleri, bu haberi merfû olarak nitelemişlerdir.⁹⁵ Oysa kaynaklarda, Hz. Ömer'in mektubunda ve kendisine ait bir söz şeklinde yer almaktadır.⁹⁶

4. Kaynağı Tespit Edilemeyen Rivayetlerin Varlığı

Hanefi fıkıh kitaplarında yer alan rivâyetler içerisinde, tamamının veya bir kısmının mânâ olarak dahi mevcut hadis kaynaklarında mevcudiyetine rastlanmayan hadisler de söz konusudur. Bir başka ifadeyle bu kitaplarda yer alan bir takım hadisler vardır ki, bunların nerden alındıklarını yani kaynaklarını tespit etmek mümkün olmamaktadır. Mesela Hidâye ve İhtiyâr'da merfu hadis olarak zikredilen "لقوله عليه الصلاة والسلام إن الله تعالى يحب التيامن في كل شيء حتى التنعل والترجل / *Ayakkabı giymekten saç taramaya varıncaya kadar*

⁸⁹ Bkz. Zeyla'î, *Nasbu'r-râye*, IV, 176.

⁹⁰ Serahsî, *el-Mebsût*, XIV, 166; Kâsânî, *Bedâi'u's-Sanâi*, III, 54; Merğînânî, *el-Hidâye*, IV, 26; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, II, 47; Neseî, *Kenzü'd-dekâik*, VI, 485, 496, 497.

⁹¹ Abdurrazzâk, *Musannef*, VIII, 83 (H. No. 14406). Bkz. Kuraşî, *el-İnâye*, 164a; Zeyla'î, *Nasbu'r-râye*, IV, 176.

⁹² Kuraşî, *el-İnâye*, 164a; Zeyla'î, *Nasbu'r-râye*, IV, 176.

⁹³ Mesela Hidâye'de yer alan bu tür rivayetler için bkz. Acar, *Kuraşî'nin el-İnâye'si ve Hidâye Hadisleri*, 313-318.

⁹⁴ Merğînânî, *el-Hidâye*, II, 143.

⁹⁵ Mâverdî, Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed, *el-Hâvi fi fıkhi's-Şâfiî*, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, I. Baskı, Beyrut 1994, VII, 403, 413, 423.

⁹⁶ Bkz. Zeyla'î, *Nasbu'r-râye*, III, 408.

*Allah her şeye sağ ile başlamayı sever*⁹⁷ şeklindeki rivayete mevcut hiçbir kaynakta rastlanmamaktadır. Nitekim Hidâye'nin hadislerini tahric eden Kuraşî ve Zeyla'î de bunu açıkça ifade etmişler,⁹⁸ Zeyla'î'nin kaynağını bulamadığı hadisleri yeniden değerlendirmek maksadıyla *Münyetü'l-elma'î* adlı çalışmayı yapan İbn Kutluboğa ise bu hadise hiç yer vermemiştir. Bununla birlikte Merğînânî ve Mevsilî'ye göre daha erken dönemde yaşayan Serahsî ile Kâsânî ise aynı rivayeti Kütüb-ü sittedeki gibi şöyle nakletmişlerdir: “*أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يُحِبُّ التَّيَامُنَ فِي كُلِّ شَيْءٍ ، حَتَّى التَّعَلُّ ، وَالتَّرَجُّلَ* /Hz. peygamber her şeye sağ ile başlamayı severdi”.⁹⁹

Kocası ölen ve iddet bekleyen kadının durumuyla ilgili Bakara suresindeki 235. âyette geçen *سرا* kelimesinin tefsiri sadedinde fıkıh kitaplarında merfû haber diye sunulan metnin durumu ise daha da dikkat çekicidir. Merğînânî şöyle demektedir: “*ولا ينبغي أن تخطب المعتدة ولا بأس بالتعريض في الخطبة لقوله تعالى { ولا جناح عليكم فيما عرضتم به من خطبة النساء.. ولكن لا تواعدوهن سرا إلا أن تقولوا قولاً معروفاً } / İddet bekleyen kadına açıktan değil ama ima yoluyla talip olunabilir. Çünkü Allah, 'Kadınlara kendileriyle evlenmek istediğinizi üstü kapalı anlatmanızda veya içinizde saklamanızda bir günah yoktur... Meşru sözler dışında onlarla gizlice buluşma yönünde sözleşmeyin' buyurmaktadır. Hz. Peygamber de, 'Gizlice sözleşmek, nikâhtır.' demiştir.*”¹⁰⁰ Açıkça görüleceği üzere kesin bir dille *السرا* ifadesi Hz. Peygamberin sözü olarak nakledilmiştir. Ama hem Kuraşî, hem de Zeyla'î'nin de tetkik ettiği gibi böyle bir ifadenin hadis kaynaklarında bırakın merfû şekline, mevkûf formuna bile rastlanmamaktadır.¹⁰¹ Hadis kaynaklarında âyette ifade edilen “gizlice sözleşme”nin mâhiyetine ilişkin bir takım mevkûf ve maktû haberler nakledilmiştir. Ancak bu haberlerde zina, başkasıyla evlenmemek üzere sözleşmek, o kişiyle evleneceğine dair söz vermek gibi farklı lafiz ve yorumlar vardır.¹⁰²

Fıkıh kitaplarındaki sübut açısından problemlili olan rivâyetlerin sayısı elbette bu örneklerle sınırlı değildir. Tahâvî'den sonra Hanefi fıkıh kitapla-

⁹⁷ Merğînânî, *el-Hidâye*, I, 13; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, I, 11.

⁹⁸ Kuraşî, *el-İnâye*, 6b; Zeyla'î, *Nasbu'r-râye*, I, 34.

⁹⁹ Serahsî, *el-Mebsût*, II, 101; Kâsânî, *Bedâi'u's-Sanâî*, I, 98. Hadis için bkz. Buhârî, *Vudû'*, 31; Müslim, *Tahâret*, 19.

¹⁰⁰ Merğînânî, *el-Hidâye*, II, 32; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, III, 197; Neseî, *Kenzü'd-dekâik*, II, 238.

¹⁰¹ Kuraşî, *el-İnâye*, 116b; Zeyla'î, *Nasbu'r-râye*, III, 262.

¹⁰² bkz. Abdürrezzâk, *Musannef*, VII, 56; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, III, 535; Beyhakî, *es-Sünen*, VII, 178, 179.

rındaki hadislerin durumuna ilişkin geniş kapsamlı çalışmaların hicrî VIII. asırdan itibaren yapılmaya başlandığı daha önce ifade edilmişti. Bunlardan *Hidâye* üzerine ilk çalışmayı *el-Înâye bi ma'rifeti ehâdisi'l-Hidâye* adlı eseriyle yapan Abdulkâdir Kuraşî (775/1373), *Hidâye*'de fetvânın delili olarak gösterilen 85 rivayeti sıhhat niteliklerini nazarı dikkate almaksızın salt kaynak açısından araştırmalarına rağmen ya hadisin tamamını veya bir kısmını hiçbir yerde tespit edememiştir. Bu sayı Zeyla'î'nin *Nasbu'r-râye*'sinde 124'tür. Bu iki tahric çalışmasını birlikte okumamız neticesinde, *Hidâye*'de kaynağı tespit edilemeyen hadislerin sayısının 107 civarında olduğu sonucuna vardık. Bunlardan 70'i merfû ve 37'si de mevkûf rivâyetlerden oluşmaktadır.¹⁰³

5. Uydurma Olduğu İleri Sürülen Rivayetlerin Varlığı

Bütün bunların dışında bir de mezkur fıkıh kitaplarında sayıları oldukça sınırlı olmakla birlikte münekkit hadisçiler tarafından uydurma olarak nitelendirilen rivâyetler söz konusudur. Sınırlı sayıda olmaları münasebetiyle onları şu şekilde sıralamak mümkündür.

1) “Bir müslüman toprağında cizye ile öşür birleşmez / قوله عليه الصلاة والسلام لا يجتمع عشر وخراج في أرض مسلم”¹⁰⁴ şeklinde Hz. Peygambere cezm sigasıyla nisbet edilen metnin uydurma olduğu hususunda neredeyse hadisçiler ittifak hâlinde dirler.¹⁰⁵

2) Ebû Hanîfe'nin أسألك بمقعد العز من عرشك şeklinde dua etmeyi mekruh saydığını, Hz. Peygamberden nakledilen me'sur duâda bu ifade yer aldığı için Ebû Yusuf'un böyle dua edilebileceği kanaatinde olduğunu söyledikten sonra Merğînânî ile Mevsilî o me'sur duâyı nakletmektedirler:¹⁰⁶ عن النبي عليه الصلاة والسلام روى أنه كان من دعائه اللهم إني أسألك بمقعد العز من عرشك ومنتهى الرحمة من كتابك وباسمك الأعظم . Bu haberi Beyhakî senetli ve Deylemî de senetsiz olarak İbn Mesud (r.a.)'dan rivâyet etmişlerdir.¹⁰⁷ Hem Kuraşî hem de Zeyla'î, bu hadisin *Hilyetü'l-evliyâ*'da da rivâyet edildiği şeklinde bir bilgiye *Hidâye* şârihlerinden Serûcî'nin yer verdiğini ama orada rastlayamadıklarını ifade

¹⁰³ Geniş bilgi için bkz. Acar Yusuf, *Kuraşî'nin el-Înâye'si ve Hidâye Hadisleri*, 263 vd.

¹⁰⁴ Kâsânî, *Bedâi'u's-Sanâî*, II, 71; Merğînânî, *el-Hidâye*, II, 159; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, IV, 152; Neseffî, *Kenzü'd-dekâik*, III, 426.

¹⁰⁵ İbn Adıyy, Abdullah Ebû Ahmed el-Cürcânî, *el-Kâmil fî du'afâi'r-ricâl*, Tahkik: Yahya Muhar, Daru'l-Fikr, Beyrut 1988, VII, 255; Beyhakî, *es-Sünen*, IV, 132 (H. no: 7748); İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferac Cemalüddin Abdurrahman b. Ali, *Kitâbu'l-Mevdû'ât*, Tahkik: Tefik Hamdân, II. Baskı, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2003, II, 151; Zeyla'î, *Nasbu'r-râye*, III, 442.

¹⁰⁶ Merğînânî, *el-Hidâye*, IV, 96; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, IV, 175.

¹⁰⁷ Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn, *Kitâbu'd-da'avât*, Tahkik: Bedr b. Abdullah el-Bedr, Merkez Menşûrâtî'l-Mahtûtât, Kuveyt 1993, II, 157 (H. no: 392); Deylemî, *Firdevs*, I, 454 (H. no: 1845).

etmişlerdir.¹⁰⁸ Lafız farklılığı bulunmakla birlikte bu rivayet *Hilyetü'l-evliyâ*'da mevcuttur.¹⁰⁹ İbnü'l-Cevzî ise, Beyhakî'nin naklettiği senetle haberi Mevdûât'ına almış ve uydurma olarak tavsif etmiştir.¹¹⁰

3) Vasiyet konusundaki " لَا وَصِيَّةَ لِقَاتِلٍ / *Katile vasiyet yoktur*"¹¹¹ veya hadis kaynaklarındaki şekliyle " لَيْسَ لِقَاتِلٍ وَصِيَّةٌ " hadisi için de, hem Beyhakî hem de Dârakutnî senetteki Mübeşşir b. Ubeyd'in hadis uydurucu metruk birisi olduğunu ifade etmişlerdir.¹¹² Mevdûât edebiyatı içerisindeki kitaplarda yer almamakla birlikte Elbânî yukarıdaki bilgilere dayanarak hadise uydurma hükmünü vermiştir.¹¹³ Sonuçta en iyimser değerlendirmeye göre hadisçilerin ifadesiyle şedîdü'd-da'f / aşırı zayıf olmaktadır.

4) Hunsâ konusunda İbn Abbâs'dan nakledilen " سُئِلَ عَلَيْهِ السَّلَامُ عَنِ الْحُنَّيِّ كَيْفَ " *Sünilü 'alehi's-selâm en-n-hunnî keif* " *Doğuştan erkek mi kadın mı olduğu belli olmayan kişinin mirastaki konumunun sorulması üzerine Hz. Peygamber şöyle buyurdu: idrarını yaptığı yöne itibar edilir*"¹¹⁴ hadisi de bazı hadisçiler tarafından uydurma olmakla ithâm edilmiştir. Bu rivâyeti yalnızca İbn Adiy rivâyet etmiş ve Beyhakî de onun kanalıyla nakletmiştir. Beyhakî senetteki müfessir Kelbî ile Ebû Sâlih'in zayıf olduklarına dikkat çekerken, İbn Adiy Kelbî'nin yanı sıra Süleyman b. Amr en-Nehaî'nin de ittifakla hadis uydurucusu ve bütün rivâyetlerinin de mevzû' olduğunu ifade etmiştir.¹¹⁵ Hadisi İbnü'l-Cevzî de uydurma olarak tavsif etmiş ve zikri geçen her üç râvînin de hadis uydurucusu olduklarını söylemiştir.¹¹⁶

5) Abdest alırken parmakların hilallenmesiyle ilgili hadis: " لِقَوْلِهِ عَلَيْهِ الصَّلَاةُ / *Cehennem ateşinin yakmaması için par-*

¹⁰⁸ Kuraşî, *el-Înâye*, 175a; Zeyla'î, *Nasbu'r-râye*, IV, 273.

¹⁰⁹ Deylemî, *Hilyetü'l-evliyâ ve tabakâtü'l-asfiyâ*, Mısır 1974, I-X, VIII, 158.

¹¹⁰ İbnü'l-Cevzî, *el-Mevdûât*, II, 142.

¹¹¹ Kâsânî, *Bedâi'u's-Sanâi*, V, 107, XVII, 168, 171; Merğînânî, *el-Hidâye*, IV, 232; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, V, 71; Nesefî, *Kenzü'd-dekâik*, VI, 134.

¹¹² Bkz. Kuraşî, *el-Înâye*, 198a; Zeyla'î, *Nasbu'r-râye*, IV, 402; Dârakutnî, *es-Sünen*, IV, 236; Beyhakî, *es-Sünen*, VI, 281(H. no: 13028).

¹¹³ Elbânî, Muhammed Nâsiruddîn, *Silsiletü'l-ehâdîsi'd-daîfe ve'l-mevdûa*, Mektebetü'l-Meârif, Riyad ts., III, 655 (H. no: 1459).

¹¹⁴ Serahsî, *el-Mebsût*, XXX, 186, 202, 203; Kâsânî, *Bedâi'u's-Sanâi*, V, 125, 135; Merğînânî, *el-Hidâye*, IV, 266; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, III, 43; Nesefî, *Kenzü'd-dekâik*, VI, 298.

¹¹⁵ İbn Adiy, *el-Kâmil*, III, 249; Beyhakî, *Ma'rifetü's-Sünen*, XX, 407 (H. no: 4023).

¹¹⁶ Bkz. Zeyla'î, *Nasbu'r-râye*, IV, 417. Ancak İbnü'l-Cevzî'ye ait eserin matbu nüshalarında bu bilgiye rastlayamadık.

maklarnızı hilalleyiniz".¹¹⁷ Hadisin Ebû Hureyre tariki, senesinde kezzâb bir râvînin bulunmasından dolayı mevzu, Âişe tariki de senesindeki metruk bir râvî sebebiyle aşırı zayıf addedilmiştir.¹¹⁸ İbn Kutluboğa ise, Nasbu'r-Râye'de "عَرِيْبٌ بِهَذَا اللَّفْظِ / bu ifadelerle kaynaklarda mevcut değildir" dendiği için Münye'ye almış ama herhangi bir değerlendirmede bulunmamıştır.¹¹⁹

6) Nevevî, gündüz namazlarında kıraatin gizli olacağına dair fetvânin dayanağı olarak gösterilen "Gündüz namazları sessizdir / لقوله عليه الصلاة والسلام / "صلاة النهار عجباء" şeklindeki rivayetin bâtil ve asılsız olduğuna hükmetmiştir.¹²¹

7) Oruçlu erkeklerin tedavi amaçlı sürme kullanmalarında bir sakıncanın bulunmadığı yönündeki fetvâ şu hadise dayandırılmıştır. "وقد نذب النبي صلى / Hz. Peygamber, oruç tutarak ve gözleri sürmeleyerek Âşûrâ gününde hüzünlü davranırdı."¹²² Bu hadisin zikredildiği bağlam, oruçlunun yapıp yapamayacağı fiillerdir. Yani sırf tedâvî amaçlı olarak oruçlunun sürme kullanmasında herhangi bir sakıncanın bulunmadığı bu hadisle anlatılmaya çalışılmıştır. Ancak Hidâye'de ifade edildiği şekliyle Âşûrâ ve sürme kelimelerini muhtevî herhangi bir rivâyete kaynaklarda rastlanmamış ama o mânâyı verebilecek bir rivâyeti Beyhakî zayıf kaydıyla rivâyet etmiştir. İbnü'l-Cevzî ise, Hz. Hüseyin'in katilleri tarafından uydurulduğu bilgisini Hâkim'den alarak Beyhakî'nin rivâyetini uydurma olarak kabul etmiş ve Mevdûât'ına almıştır.¹²³

8) Nesep açısından denkliğin bulunmadığı bir evlilikte kadının akrabalarının evliliği feshettirme haklarının bulunduğu şeklindeki fetvânin dayanağı olarak gösterilen şu hadise de Beyhakî munkatı hükmünü verirken, İbn Abdilberr onun uydurma olduğunu söylemiştir.¹²⁴ قوله عليه الصلاة والسلام قريش

¹¹⁷ Serahsî, *el-Mebsût*, I, 143; Kâsânî, *Bedâi'u's-Sanâi*, VI, 100; Merğînânî, *el-Hidâye*, I, 13; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, III, 11.

¹¹⁸ Bkz. Kuraşî, *el-Înâye*, 5a; Zeyla'î, *Nasbu'r-râye*, I, 26.

¹¹⁹ İbn Kutluboğa, *Münyetü'l-Elma'î*, 13 (H. no: 10).

¹²⁰ Serahsî, *el-Mebsût*, I, 28, II, 138, IV, 95; Kâsânî, *Bedâi'u's-Sanâi*, I, 456, II, 139, III, 114; Merğînânî, *el-Hidâye*, I, 53; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, I, 55; Nesevî, *Kenzü'd-dekâik*, II, 99, I, 132.

¹²¹ Bkz. Nevevî, Ebû Zekeriyâ Muhyiddin Yahya b. Şeref, *Hulâsatü'l-ahkâm fî mühimmâti's-sünen ve kavâidi'l-İslâm*, Tahkîk: Hüseyin İsmail Cemel, Müesseetü'r-Risâle, I. Baskı, Beyrut 1997, I, 394 (H. no: 1243); Kuraşî, *el-Înâye*, 37a; Zeyla'î, *Nasbu'r-râye*, II, 2.

¹²² Merğînânî, *el-Hidâye*, I, 126.

¹²³ Bkz. Beyhakî, *Şu'abü'l-Îmân*, III, 367 (H. no: 3797); İbnü'l-Cevzî, *el-Mevdûât*, II, 204; Kuraşî, *el-Înâye*, 77a; Zeyla'î, *Nasbu'r-râye*, II, 455.

¹²⁴ Bkz. Beyhakî, *es-Sünen*, VII, 134 (H. no: 14143); İbn Abdilberr, Ebû Ömer Yusuf b. Abdillâh en-Nemerî (v. 463/1071), *et-Temhîd limâ fi'l-Muvattai mine'l-meânî ve'l-esânîd*, Tahkîk: Mustafa b. Ahmed el-Alevî

Kureyş / بعضهم أكفاء لبعض بطن بطن والعرب بعضهم أكفاء لبعض قبيلة بقبيلة والموالي بعضهم أكفاء لبعض / *Kureyş batın batın birbirlerinin, Arablar kabile kabile birbirlerinin ve Araplar dışındaki milletler de birbirlerinin dengidirler.*¹²⁵

9) Cenâze kabre konulurken söylenmesi gereken dua cümlesiyle ilgili şöyle denmektedir: " فإذا وضع في لحده يقول واضعه باسم الله وعلى ملة رسول الله كذا قاله رسول الله صلى / *Kabrin lahit kısmına cenâzeyi koyan kişi bu esnada şöyle der: Allah'ın adıyla ve Hz. Peygamberin dini üzerine! Nitekim Rasûlullah (s.a.v.) de Ebû Dücâne'nin nâşını kabre koyarken böyle söylemiştir.*"¹²⁶ Bu rivâyetin tarihen doğru olmadığı âşikârdır. Zira Ebû Dücâne'nin, Hz. Peygamberin vefâtından sonra Yemâme savaşında vefât ettiği tarihen sâbittir.¹²⁷

Sonuç

Ortaya çıkan bir takım fikhî ihtiyacı tercih ve temyiz yoluyla karşılamak maksadıyla hicrî beşinci asırdan itibaren meydana getirilen Hanefi fıkına dair *el-Mebsût*, *Bedâi'ü's-sanâ'i*, *el-Hidâye*, *el-İhtiyâr* ve *Kenzü'd-dekâik* adlı eserlerde gerek sübut ve gerekse sıhhat açısından bazı problemler rivayetlerin olduğu anlaşılmaktadır. Bunları: Birden fazla rivayetin tek bir hadismiş gibi birleştirilerek nakledilmesi, hadislerden mülhem olan anlamın Hz. Peygamberin sözüymüş gibi zikredilmesi, sahabeye ait sözlerin/mevkufların bizzat Hz. Peygamberin sözü/merfû olarak nitelendirilmesi, kaynağı tespit edilemeyen rivayetlere yer verilmesi ve uydurma olduğu ileri sürülen rivayetlerin varlığı şeklinde maddeleştirmek mümkündür.

Pratik değeri itibarıyla Hanefi fıkına dair mezkur beş eserin başında gelen *el-Hidâye* örneğinde olduğu gibi bu fıkıh kitaplarındaki rivâyetlerin dörtte üçünden fazlasının makbul hadislerden oluştuğu göz ardı edilmemelidir. Geriye kalan dörttebir oranındaki rivayetlerin bir kısmı, burada söz konusu ettiğimiz türden problemleri ihtiva eden ve bir kısmı da sübut değil sıhhat sorunu bulunan rivayetlerden oluşmaktadır. Özellikle Sahîhayn dışındaki hadis kaynaklarında yer alan hadislerin sıhhat değerlendirmesi hususunda belirli oranda göreceliğin bulunduğu da unutulmamalıdır.

ve Muhammed Abdulkebîr el-Bekrî, Müessesetü'l-Kurtuba, Mağrib 1387, XIX, 165; Kuraşî, *el-İnâye*, 107b; Zeyla'î, *Nasbu'r-râye*, III, 197, 198.

¹²⁵ Serahsî, *el-Mebsût*, V, 39; Kâsânî, *Bedâi'ü's-Sanâ'i*, V, 114; Merğînânî, *el-Hidâye*, I, 201; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, III, 112; Nesefî, *Kenzü'd-dekâik*, I, 99, II, 357.

¹²⁶ Kâsânî, *Bedâi'ü's-Sanâ'i*, I, 330; Merğînânî, *el-Hidâye*, I, 93.

¹²⁷ Bkz. Kuraşî, *el-İnâye*, 60a; Zeyla'î, *Nasbu'r-râye*, II, 300, 301.

Genel durum bu olmakla birlikte, hem dinin ahkâm boyutunu ilgilendirmesi ve hem de mensup olduğu mezhep adına konuşması açısından bir fıkıh kitabının ayrıca tek tek her konuda güvenilir rivâyetlere dayanması da beklenir. Dolayısıyla gerek sübutu ve gerekse sıhhati tartışmalı bu tür rivâyetlerin tahlil edilmesi gerekmektedir. Bu makalede, ancak sorunlu rivayetlerin varlığına dikkat çekilebilmiş ve tespit edilmiş bulunulabilmiştir. Bu tespitten sonra derin tahliller yapılmalıdır. Mesela Ebû Hanife veya İmameyn'in bir konudaki fetvası tahrir veya temyiz edilirken o fetvanın delili olarak gösterilen hadisi kim tespit etmiştir? Tahâvî'ye kadar olan dönemde mezhebin müktesebatını yazılı olarak aktaran kaynaklarda zikri geçmeyen ama daha sonraları fıkıh kitaplarında fetvanın dayanağı olarak gösterilen bir hadisi, hanefi mezhebinin delili şeklinde anlamak doğru mudur? Örneklerini verdiğimiz türden problemleri rivayetler tam olarak ilk defa hangi fıkıh kitaplarında yer almıştır? Bunlar içerisinde kaynağı tespit edilemeyen rivayetlerin bize ulaşmayan kaynakları mevcut mudur? Bunlara benzer soruların cevaplandırılması, sahîh rivâyetlerin varlığına rağmen mezhebin müteahhir müdellel fıkıh kitaplarında niçin zayıf hadislerin delil olarak zikredildiği meselesini büyük oranda açıklığa kavuşturmuş olacaktır.

Elbette bu eserlerin fetvalar bakımından durumu fıkıhçıları ilgilendirmektedir. Hadis açısından işaret etmeye çalıştığımız bir takım noksanlıklarının bulunduğu da hatırdan tutulmalıdır. Bir başka ifadeyle, bu fıkıh kitapları büyük oranda Hanefî mezhebinin rivâyet temelli delillerini ortaya koymakla birlikte, buralarda fetvânın delili olarak yer alan her hadisin tek tek Hanefî mezhebinin de delili olduğu noktasında ihtiyatlı olunması gerektiğini düşünüyoruz.

Diğer taraftan hicrî VII. asra gelindiğinde genel anlamda fıkıhla ilgili hadislerin 'ahkâm hadisleri' adı altında müstakil ele alındığı ve ayrıca özellikle Şâfiî'lerin yararlandıkları rivâyetlerin Beyhakî'den sonra ikinci kez Nevevî ve İbn Dakîki'l-İd gibi hadisçilerce sıhhat durumları üzerinde çalışıldığı görülürken, Beyhakî (458/1066)'den yaklaşık bir asır önce yaşayan Tahâvî (321/933)'den sonra aynı çalışmaların Hanefî mezhebi adına yapıldığını söylemek zordur. Dolayısıyla işaret etmeye çalıştığımız problemleri rivayetleri, Hanefîlerin hadis sahasında bıraktığı bu boşluğun bir neticesi olarak da düşünmek mümkündür.

Kaynakça

Abdurrazzâk, Ebû Bekr İbn Himmâm es-San'ânî, *el-Musannef*, Tahkîk: Habîbu'r-Rahmân el-A'zamî, II. Baskı, el-Mektebü'l-İslâmî, Beyrut 1403.

Acar, Yusuf, *Kuraşî'nin el-Înâye'si ve Hidâye Hadisleri*, I. Baskı, Konya 2011.

Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn (ö. 458/1066), *es-Sünenü'l-kübrâ*, Beyrût t.s.

_____, *Kitâbu'd-da'avât*, Tahkîk: Bedr b. Abdullah el-Bedr, Merkez Menşûrâtî'l-Mahtûtât, Kuveyt 1993.

_____, *Ma'rifetü's-Sünen ve'l-âsâr*, Tahkîk: Abdulmutî Emin Kala'cı, I. Baskı, Beyrut 1991.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail (ö. 256/870), *el-Câmiu's-Sahîh*, İstanbul 1981.

Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Ali er-Râzî, *Ahkâmu'l-Kurân*, (Muhammed Sâdık Kamhâvî), Dâru't-Türâsî'l-Arabî, Beyrut 1405.

Çakan, İsmail Lütfi, *Hadis Edebiyatı*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, II. baskı, İstanbul 1989.

Deylemî, Ebû Şücâ' Şîrûye b. Şehredâr, *Firdevsü'l-Ahbâr*, Tahkîk: Said b. Besyûnî Zağlûl, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1986.

_____, *Hilyetü'l-evliyâ ve tabakâtü'l-asfiyâ*, Mısır 1974.

Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş'as (ö. 275/888), *es-Sünen*, İstanbul 1992.

Elbânî, Muhammed Nâsiruddîn, *Silsiletü'l-ehâdisi's-Sahîha*, Mektebetü'l-Meârif, Riyad ts.

_____, *Silsiletü'l-ehâdisi'd-daîfe ve'l-mevdûa*, Mektebetü'l-Meârif, Riyad ts.

Görmez, Mehmet, *Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu*, I. bs. TDV Yayınları, Ankara 1997.

Hâkim, Ebû Abdillâh Muhammed en-Nîsâbü'rî, *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, Beyrut 1990.

İbn Abdilberr, Ebû Ömer Yusuf b. Abdillâh en-Nemerî (v. 463/1071), *et-Temhîd limâ fi'l-Muvattai mine'l-meânî ve'l-esânîd*, Tahkîk: Mustafa b. Ahmed el-Alevî ve Muhammed Abdulkebîr el-Bekrî, Müessesetü'l-Kurtuba, Mağrib 1387.

İbn Adiy, Abdullah Ebû Ahmed el-Cürcânî, *el-Kâmil fî du'afâi'r-ricâl*, Tahkîk: Yahya Muhar, Daru'l-Fikr, Beyrut 1988.

İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferac Cemalüddin Abdurrahman b. Ali, *Kitâbu'l-Mevdû'ât*, Tahkîk: Tevfik Hamdân, II. Baskı, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 2003.

İbn Ebi'l-Avvâm, Ebu'l-Kâsım Abdullah b. Muhammed, *Fadâil Ebî Hanîfe ve Ahbâruh*, Tahkîk: Latîfurrahmân el-Behrâicî, el-Mektebetü'l-İmdâdiyye, I. Baskı, Mekke 2010.

İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed el-Kûfî (ö. 235/849), *el-Musannef fi'l-Ehâdîs ve'l-Asâr*, thk. Kemal Yusuf el-Hût, Riyad 1409.

İbn Kutluboğa, Ebu'l-Fidâ Zeynüddin Kâsım (ö. 879/1474), *Münyetü'l-Elma'î fi mâ Fâte min Tahrîci Ehâdîsi'l-Hidâye li'z-Zeyla'î*, (Nasbu'r-râye ile birlikte), Mektebetü'r-Riyâd, II. bs. Riyad ts.

İbn Mâce, Ebu Abdillâh Muhanuned b. Yezid el-Kazvînî (ö. 273/886), *es-Sunen*, thk. M. F. Abdülbaki, İstanbul 1981.

İbn Hibbân, Muhammed el-Büstî, *es-Sahîh*, Tahkîk: Şuayb el-Arnâvut, I. Baskı, Beyrut 1998.

İbnü's-Salâh, *Mukaddime*, Tahkîk: Nurettin 'Itr, Dâru'l-fikr, Dımişk 1986.

İbnü't-Türkmânî, Alâuddîn b. Osman (ö. 750/1349), *et-Tenbîh alâ Ehâdîsi'l-Hidâye ve'l-Hulâsa*, Süleymaniye Kütüphanesi Carullah Koleksiyonu, No. 261.

Karaman, Hayreddin, *İslâm Hukuk Tarihi*, İz Yay, İstanbul 1999.

Kâsânî, Alâuddîn Ebû Bekr b. Mesud, *Bedâi'u's-sanâi' fi tertîbi's-şerâi'*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut ts.

Kevserî, Zâhid (ö. 1952), *el-Hâvî fi Sîrati't-Tahâvî*, (Makâlât içerisinde), Matbaatu'l-Envar, Kahire 1368.

Kırbaçoğlu, Hayri, *'İmam Şâfi'nin Risâlesi'nin Hadis İlmine Etkisi'*, İslâmî Araştırmalar Dergisi –Hadis-Sünnet Özel Sayısı, c. 10, sayı 1, Ankara 1997.

Kuraşî, Muhyiddin Ebû Muhammed Abdulkadir b. Muhammed b. Muhammed b. Ebi'l-Vefâ (ö. 775/1373), *el-İnâye bi Ma'rifeti Ehâdîsi'l-Hidâye*, İstanbul Millet Yazma Eser Kütüphanesi Feyzullah Efendi Koleksiyonu, No: 288 (Arşiv no: 34 Fe 288).

Mâverdî, Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed, *el-Hâvî fi fikhı's-Şâfi'*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, I. Baskı, Beyrut 1994.

Mâlik, İbn Enes(ö. 179/795), *el-Muvatta*, Tahkîk; Muhammed Mustafa el-A'zami, Beyrut 2004.

Merğînânî, Burhâneddin Ebu'l-Hasen Ali b. Ebî Bekr (ö. 593/1197), *el-Hidâye Şerhu Bidâyeti'l-Mübtedî*, İstanbul 1991.

Mevsilî, Abdullah b. Mahmud, *el-İhtiyâr li-ta'lîli'l-Muhtâr*, Beyrut 2005.

Müslim, Ebu'l-Huseyn b. Haccâc el-Kuşeyrî (v. 261/875), *el-Câmiu's-Sahîh*, Dâru'l-Cîl - Dâru'l-Âfâkı'l-Cedîde, Beyrut ts.

Nesâî, Ebû Abdîrrahman Ahmed, *es-Sünen*, Tahkîk: Abdülğaffâr Süleyman el-Bündârî, Beyrut 1411.

Nesefî, Ebu'l-Berakât, *Kenzü'd-dekâik*, (Fahredden Osman b. Ali ez-Zeyla'î'nin Tebyînu'l-hakâik adlı şerhiyle birlikte basım), Dâru'l-Kitâbi'l-İslami, II. Baskı, Kahire ts.

Nevevî, Ebû Zekeriyâ Muhyiddin Yahya b. Şeref (ö. 676/1277), *Hulâsatü'l-Ahkâm fî Mühimmâti's-Sünen ve Kavâidi'l-İslâm*, thk. Hüseyin İsmail Cemel, I. bs. Beyrut 1997.

_____, *el-Mecmu' şerhu'l-Mühezzeb*, Dâru'l-Fikr, Dimeşk ts.

Pezdevî, Ali b. Muhammed, *Usul*, (Kenzu'l-vusûl ilâ ma'rifeti'l-usûl), Câvid Matbaası, Karaçi ts.

Râmehurmûzî, Ebû Muhammed Hasen b. Abdîrrahman, *el-Muhaddisü'l-fâsil bey'r-râvî ve'l-vâ'î*, Tahkîk: Muhammed Accac, III. Baskı, Beyrut 1404.

Serahsî, Şemsüddin Ebû Bekr, *Usul*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, I. Baskı, Beyrut 1993.

_____, *el-Mebsût*, Tahkîk: Halil Muhyiddin Meyyis, I. Baskı, Dâru'l-Fikr, Beyrut 2000, c. I, 143.

Şirbînî, Muhammed b. Ahmed, *Muğnî'l-muhtâc ilâ ma'rifeti elfâzı'l-Minhâc*, Beyrut 1996.

Taberânî, Ebu'l-Kâsim Süleyman b. Ahmet (ö. 360/970), *el-Mucemü'l-Kebîr*, thk. Hamdi Abdülmecid es-Silefî, Kahire 1984.

_____, *el-Mu'cemü'l-Evsat*, thk. Târik b. Avadullah, Kahire 1415.

Tahâvî, Ebû Cafer Ahmet . Muhammed, *Şerhu Me'âni'l-âsâr*, Tahkîk: Muhammed Zühri Neccâr, II. Baskı, Beyrût 1987.

Tirmizî, Ebû İsa Muhammed (ö. 279/892), *es-Sünen*, İstanbul 1992.

Uğur, Müctebâ, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, TDV Yayınları, Ankara 1992.

Ünal, İsmail Hakkı, *Ebû Hanîfe'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1994.

Zeyla'î, Cemalüddin Abdullah b. Yusuf (ö. 762/1361), *Nasbu'r-Râye li Ehâdîsi'l-Hidâye*, Mektebetü'r-Riyâd, II. bs. Riyad ts.

مشاكل بعض الروايات في الكتب الفقهية الحنفية من علم الحديث

الملخص

قد وقع بعض المشاكل الحديثية في الكتب الفقهية للاحناف التي بدأ تأليفها من القرن الخامس الهجري لسد الحاجة الفقهية الناشئة بعد توقف الحركات الاجتهادية في الفقه بطريق التمييز والترجيح، وهذه الكتب روجت في الماضي بالمدارس الاسلامية وفي الحاضر بالبيئة العلمية المختلفة. توجد مثلاً في الهداية للمرغيناني والاختيار للموصلي روايات فيها المشاكل من علم الحديث؛ كذكر المعاني المأخوذة من الاحاديث بكلام النبي صلى الله عليه وسلم، وتوصيف الموقوف بالمرفوع، ووجود بعض الاحاديث التي لا يمكن وقوف مصادرها، ووقوع بعض الروايات الضعيفة الشديدة فيها مهما قلّ عددها. من هذه الاسباب يجب الاحتياط فيما أن كل حديث ذكر في هذه الكتب دليل للفتوى عند الاحتفاف.